

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

САВЧЕНКО ОЛЕНА ВЯЧЕСЛАВІВНА

УДК 159.923.2

**ПСИХОЛОГІЯ РЕФЛЕКСИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
ОСОБИСТОСТІ**

19.00.01 – загальна психологія, історія психології

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора психологічних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі загальної та соціальної психології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки МОН України

Науковий консультант: доктор психологічних наук, професор
Засєкіна Лариса Володимирівна,
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки МОН України,
завідувач кафедри загальної та соціальної психології

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор,
дійсний член НАПН України
Чепелєва Наталія Василівна,
Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України,
заступник директора з наукової роботи;

доктор психологічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України
Носенко Елеонора Львівна,
Дніпропетровський національний університет імені Олеся
Гончара МОН України,
завідувач кафедри педагогічної та вікової психології;

доктор психологічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України
Титаренко Тетяна Михайлівна,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН
України,
завідувач лабораторії соціальної психології особистості

Захист відбудеться 23 березня 2017 року об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.26 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка МОН України за адресою: 03187, м. Київ, пр. Академіка Глушкова, 2-а.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01033, м. Київ, вул. Володимирська, 58.

Автореферат розісланий 22 лютого 2017 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Траверсе Т. М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Процеси глобалізації, інтеграції України в європейський простір, демографічна, політична та економічна нестабільність породжують складні завдання для особистості: адаптуватися до динамічних умов, підтримати психічне здоров'я та працездатність, швидко відновлювати фізичні й психічні ресурси, знаходити нові шляхи самовизначення та засоби самореалізації.

У сучасній українській психології реалізуються нові гуманістичні технології розвитку зрілої особистості, котра спрямована на самоздійснення (З. С. Карпенко, С. Д. Максименко, Т. М. Титаренко та ін.), саморозвиток (Г. О. Балл, М. Й. Боришевський, Л. В. Засекіна, С. Б. Кузікова, В. О. Моляко, М. О. Орап, М. В. Савчин, Н. В. Чепелева та ін.), самоорганізацію та саморегуляцію (І. Д. Бех, В. В. Клименко, В. О. Олефір, О. П. Саннікова та ін.), на формування ефективних стратегій взаємодії та засобів самовизначення в соціальних (В. О. Васютинський, І. В. Ващенко, Л. Д. Заграй, Г. В. Ложкін, К. Л. Мілютіна та ін.), політичних (Т. М. Траверсе, Н. В. Хазратова та ін.), етнічних (І. В. Данилюк, М. А. Мацейків та ін.) відносинах, професійній діяльності (Ж. П. Вірна, Р. В. Каламаж, О. С. Кочарян, В. І. Осьодло, Л. Ф. Щербина та ін.). У структурі властивостей такої особистості важливе місце посідає рефлексивність як здатність набути позицію «спостерігача» (М. Браун, Ф. Є. Василюк, Я. Л. Коломинський, Д. Хартман), «контролера» (У. Брюер, Ю. М. Кулюткін) та «конструктора» (В. О. Лефевр, І. М. Семенов, М. П. Туровцев) по відношенню до своєї діяльності, свого внутрішнього світу. Розвиток рефлексивності формує нове ставлення особистості до себе як до автора свого життя, котрий активно переосмислює здобутки власного досвіду, конструює ефективні засоби подолання внутрішніх і зовнішніх перешкод.

Лише в середині ХХ століття розпочалося вивчення рефлексії як перетворювальної практики проектування різного роду систем у філософії (М. Г. Алексєєв, В. О. Лефевр, О. М. П'ятигорський, М. О. Розов, Г. П. Щедровицький та ін.). Пізніше вона отримала статус об'єкта емпіричних досліджень у психології (О. Г. Асмолов, Г. О. Балл, А. В. Карпов, М. І. Найд'юнов, Л. А. Найд'юнова, А. В. Россохін, І. М. Семенов, В. І. Слободчиков та Є. І. Ісаєв, С. Ю. Степанов, А. С. Шаров та ін.). Ще пізніше рефлексивність розпочали вивчати як інтегративну властивість психіки, яка забезпечує внутрішні умови, необхідні для реалізації будь-якої форми розумової активності, організації і регуляції психічної діяльності (Д. Деннет, Р. Дженаро, Є. В. Заїка, В. К. Зарецький, О. І. Зімовін, Д. О. Леонтьєв, Т. Натсоулас, Ф. Пітерс, Д. Розенталь, О. Б. Старовойтенко, А. Б. Холмогорова, Г. А. Цукерман та ін.).

У сучасній психології виокремилися декілька підходів, у контексті яких вивчається рефлексія як внутрішня форма активності та як загальна здатність психіки, а саме: діяльнісний (Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн), мислєдіяльнісний (В. В. Давидов, Г. І. Давидова, В. К. Зарецький, В. О. Лефевр, І. М. Семенов, С. Ю. Степанов та ін.), метакогнітивний (Д. Дернер, А. В. Карпов, І. М. Скітяєва, М. Л. Смульсон, Дж. Флейвелл, М. О. Холодна та ін.), акмеологічний (В. Г. Асєєв, А. О. Деркач, В. Г. Зазикін, І. С. Кон, А. С. Шаров та ін.). Найпоширенішим у західній психології є підхід до рефлексивності як до практики

переходу на різні логіко-абстрактні рівні свідомості (Г. Бейтсон, А. Корзубські, М. Халл). Він отримав подальший розвиток у працях представників метакогнітивного підходу (Дж. Борковські, А. Браун, А. Евклідес і Х. Петкакі, Р. Ключеве, Дж. Санакоре, Дж. Флейвелл, Д. Хакер та ін.), теорії нейролінгвістичного програмування (Р. Бендлер та Дж. Гріндер, Р. Ділтс, Т. Вітковські, Г. Кучера та ін.), концепції розвитку професіоналізму та когнітивних здібностей у навчанні за моделлю «свідомої компетентності» (Д. Бауме, Дж. Ліндон, Е. Тейлор, В. Ховел, А. Чепмен, Дж. Чиверс, Г. Чизем, Д. Шон та ін.).

Ускладнює процес дослідження здатності особистості до рефлексії невизначеність поняттєвого статусу основних категорій, що описують внутрішню діяльність особистості («рефлексія», «рефлексивність», «рефлексивна здібність»), неузгодженість різних підходів, що вивчають окремі аспекти проблеми; недостатня розробленість методичних аспектів (відсутність валідних методів дослідження різних феноменів рефлексії); нестача фундаментальних праць, що поєднують у цілісній моделі різні феноменологічні прояви рефлексивності, які відображають модули її існування як механізму, процесу, стану, особистісного утворення тощо.

Рефлексивна компетентність є тим інтегративним особистісним утворенням, яке поєднує різні рефлексивні ментальні структури в цілісну систему та забезпечує ефективне функціонування рефлексивної активності через дію різних за рівнем організації рефлексивних механізмів, мобілізацію рефлексивних ресурсів. У другій половині ХХ століття виокремилися декілька підходів до вивчення рефлексивної компетентності особистості: як складової професійної компетентності особистості (М. С. Головань, А. О. Деркач, В. Г. Зазикін, Н. В. Кузьміна, А. К. Маркова, З. Н. Сейдаметова та ін.); як рівня організації професійної компетентності (Д. Бауме, Е. Тейлор, В. Ховел, А. Чепмен, Дж. Чиверс, Г. Чизем, Д. Шон та ін.); як професійно важливої якості, що позитивно впливає на процеси індивідуально-професійного розвитку (І. М. Войтик, О. В. Гулєєва, І. Є. Єліна, В. В. Зданюк, Л. Є. Калініна, Ю. В. Кушеверська, І. В. Остапенко, О. А. Поліщук, Г. О. Полякова та І. О. Стеценко, В. М. Раскалінос, С. Ю. Степанов, І. М. Семенов, І. В. Ульянїч, Т. М. Яркіна та ін.); як метакомпетентності, що визначає продуктивність будь-якої форми діяльності (Ю. О. Бабаян, А. О. Деркач, В. В. Желанова, В. О. Метаєва, К. Ф. Нор, І. В. Ульянїч та ін.).

Водночас, незважаючи на чималу кількість досліджень рефлексивної компетентності, у психологічній науці наявний брак розробок цього феномену як самостійного особистісного утворення, функціонування якого забезпечує розв'язання низки важливих для особистості завдань. Не достатньо вивченими є процеси її системного формування у процесі розвитку. На перспективності та необхідності дослідження психічних явищ у процесі їх виникнення та становлення наголошують представники генетичного підходу (Г. С. Костюк, С. Д. Максименко, Ж. Піяже та ін.). Етапом становлення рефлексивної компетентності як інтегративного утворення, ієрархічної системи, здатної до самоорганізації та саморозвитку, є юнацький вік.

Відповідно до принципів системного підходу, рефлексивна компетентність вивчається не лише як самостійний феномен, а й як компонент більш високоорганізованої системи, у складі якої формується й функціонує досліджуваний об'єкт. Перспективним напрямом дослідження компетентності є аналіз її

функціонування в системі досвіду особистості (В. О. Болотов, Н. О. Євдокимова, М. О. Орап, А. В. Хуторський, Н. В. Чепелева та ін.). Отже, розгляд рефлексивної компетентності в системі рефлексивного досвіду дозволить встановити її вплив на рівень розвитку рефлексивності, виявити взаємозв'язок між окремими рефлексивними феноменами, з'ясувати механізми здійснення рефлексивної активності особистості, особливості реалізації рефлексивності як загальної здатності в реальних спробах суб'єкта вирішити проблемно-конфліктні ситуації. Недостатня дослідженість внутрішньої структури, динамічних властивостей та особливостей становлення рефлексивної компетентності як системного утворення особистості зумовили вибір теми дослідження – «Психологія рефлексивної компетентності особистості».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації пов'язана з тематичним планом досліджень кафедри загальної та соціальної психології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки «Когнітивно-поведінкові і психолінгвістичні стратегії подолання психічної травматизації особистості» (номер державної реєстрації 0115U002345), затверджена вченою радою Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 12 від 22.12.2013 р.) та узгоджена у Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук НАПН України (протокол № 8 від 25.11.2014 р.).

Мета дослідження полягає в теоретико-емпіричному визначенні структурної організації, функціонування та становлення рефлексивної компетентності як самостійного феномену та складової системи досвіду особистості.

Для досягнення поставленої мети вирішувались такі **завдання**:

1. Визначити положення компетентнісного підходу як методологічної основи організації теоретичних і прикладних досліджень особистості, виокремити методологічні засади вивчення рефлексивної компетентності особистості як інтегративного особистісного утворення, що функціонує та розвивається в системі рефлексивного досвіду особистості.

2. Здійснити теоретико-методологічний аналіз підходів до розгляду рефлексії, визначити предметний зміст рефлексивних феноменів (рефлексивної компетентності, рефлексивного досвіду, рефлексивності), встановити їхнє місце в цілісній системі рефлексивних утворень особистості.

3. Розробити модель структурно-функціональної організації рефлексивної компетентності особистості, комплекс діагностичних методик і процедур, придатних для коректної оцінки рівня сформованості системи рефлексивної компетентності та її складових.

4. Визначити внутрішню структуру рефлексивної компетентності як інтегративної системи: склад, характер взаємозв'язків між компонентами, структуру кожної складової.

5. Виокремити динамічні властивості рефлексивної компетентності як цілісної, ієрархічно організованої системи, здатної до самоорганізації та саморозвитку.

6. Визначити напрями трансформації структурних і динамічних властивостей рефлексивної компетентності на етапі її становлення як системного особистісного утворення.

7. Виявити особливості функціонування рефлексивної компетентності в системі рефлексивного досвіду особистості, її роль у реалізації загальної здатності до рефлексії, структуруванні досвіду, забезпеченні компетентності в навчальній діяльності.

Об'єкт дослідження: рефлексивна компетентність як системне утворення особистості.

Предмет дослідження: структурно-динамічні та функціонально-змістові особливості організації рефлексивної компетентності особистості.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: діалектичні принципи організації та розвитку системи (Л. С. Виготський, В. О. Ганзен, В. П. Зінченко, Г. С. Костюк, С. Л. Рубінштейн, П. Р. Чамата та ін.); положення постнекласичної парадигми, що дозволяє розглядати особистість не лише як носія певних якостей, але й як співавтора культури, творця свого внутрішнього світу, автора свого життя (Д. О. Леонтьєв, М. Л. Смульсон, Т. М. Титаренко, Н. В. Чепелева та ін.); положення системного (В. Г. Афанасьєв, О. О. Богданов, В. О. Ганзен, М. С. Каган, Б. Ф. Ломов, М. С. Роговін та ін.), системно-організаційного підходів (Е. Г. Винограй, М. І. Сетров, Е. Г. Юдін та ін.) та синергетичної концепції самоорганізації систем (К. М. Князева, К. Лоренц, І. Пригожин, Г. Хакен та ін.), які розкривають процес розвитку системи як шлях ускладнення внутрішньої та зовнішньої організації, порушення рівноваги внутрішніх сил; постулати та операціональні принципи діяльнісного (О. Г. Асмолов, П. Я. Гальперін, Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн, Н. Ф. Тализіна та ін.), когнітивного (Дж. Андерсон, Дж. Брунер, Б. М. Величковський, В. М. Дружинін, Л. В. Засекіна, Р. В. Каламаж, У. Найссер, І. Д. Пасічник, Н. Сміт, Р. Солсо, М. О. Холодна, Т. Б. Хомуленко, Н. В. Чуприкова та ін.), процесуально-динамічного (К. О. Абульханова-Славська, О. Г. Асмолов, Л. І. Анциферова та ін.) та компетентнісного (І. М. Бєвзюк, Р. Боятцис, Дж. Бурджоні та М. Редлер, Е. Глезер, М. С. Головань, І. О. Зимня, Г. М. Коджаспірова, Л. А. Лєпіхова, О. М. Лозова, А. К. Маркова, О. В. Плахотнік, Дж. Равен, В. А. Семиченко, Т. Холенд, М. О. Холодна, А. В. Хуторський, М. А. Чошанов та ін.) підходів.

Також використано ідеї та положення концепцій індивідуального досвіду особистості (О. Ю. Артемьєва, Ж. П. Вірна, О. М. Лактіонов, М. О. Орап, В. А. Петровський, К. Роджерс, Т. М. Титаренко, М. О. Холодна, Н. В. Чепелева, Ю. М. Швалб та ін.); теорії особистості як суб'єкта активності та саморозвитку (К. О. Абульханова-Славська, Л. І. Анциферова, Г. О. Балл, М. Й. Боришевський, О. І. Власова, Я. О. Гошовський, Н. Є. Завацька, З. С. Карпенко, С. Б. Кузікова, К. Л. Мілютіна, В. О. Татенко, Ю. М. Швалб та ін.), суб'єкта розуміння та пізнання (Л. Ф. Бурлачук, Л. В. Засекіна, М. Л. Смульсон, Е. Л. Носенко, Л. Ф. Щербина та ін.); засади генетичної (Л. С. Виготський, Г. С. Костюк, С. Д. Максименко, Ж. Піяже та ін.) та герменевтичної (В. О. Васютинський, О. О. Зарецька, Л. В. Засекіна, Т. М. Титаренко, Н. В. Чепелева та ін.) психології; традиції розгляду рефлексії як важливого механізму мислєдїяльності особистості (М. Г. Алексєєв, В. В. Давидов, В. О. Лефєвр, М. О. Розов, І. М. Семенов, С. Ю. Степанов, Г. П. Щєдровицький та ін.) та як метакогнітивного процесу (А. В. Карпов, М. Л. Смульсон, Дж. Флейвелл, М. О. Холодна та ін.); ідеї системно-стратегіальної організації розумової активності

суб'єкта (А. Б. Коваленко, В. О. Моляко, Т. М. Траверсе, Л. Ф. Щербина та ін.).

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань у роботі використано такі методи: а) *теоретичні* – дедуктивний та індуктивний, моделювання, узагальнення, систематизація, які застосовувалися для визначення теоретико-методологічних основ дослідження, розробки моделі структурно-функціональної організації рефлексивної компетентності; б) *емпіричні* – авторський комплекс методик психодіагностичного дослідження рефлексивної компетентності особистості (анкета «Рефлексія, рефлексивні здібності особистості», методики «Рефлексивні вміння (когнітивний рівень)», «Рефлексивні вміння (метакогнітивний рівень)», «Рефлексивні вміння (особистісний рівень)», процедура «Спеціального семантичного диференціала» (О. В. Савченко); «Прогностична задача» (Л. О. Регуш, Н. Л. Сомова, модифікація О. В. Савченко); «Порівняння схожих малюнків» (MFFT) (Дж. Каган, В. Овертон); «Життєві завдання на саморозвиток» (О. В. Савченко, Я. О. Доманова); «Рефлексивні стратегії розв'язування задач» (О. В. Савченко, М. Ю. Макієнко); «Особистісний стиль розв'язання проблемно-конфліктної ситуації» (О. В. Савченко, Д. Ю. Студенцова)), що використовувалися для діагностики рівня сформованості складових рефлексивної компетентності; метод змістово-сислового аналізу функцій мовленнєвих висловлювань у процесі дискурсивного розв'язання задач (С. Ю. Степанов, І. М. Семенов, В. К. Зарецький, у модифікації М. І. Найдьонова), метод аналізу автонаративів (Н. В. Чепелева, у модифікації О. В. Савченко), за допомогою яких фіксувались особливості організації процесуальних складових рефлексивного досвіду, узагальнені властивості особистісного досвіду; стандартизовані психодіагностичні методики, зокрема, «Методика визначення рівня рефлексивності» (А. В. Карпов, В. В. Пономарьова), «Шкала оцінки вираженості й спрямованості рефлексії» (SRIS) (А. М. Грант, у модифікації А. В. Карпова), «Методика діагностики стильових параметрів навчання» (А. Соломон, Р. Фелдер), «Складні аналогії», «Встановлення закономірностей» (Б. Л. Покровський), опитувальник Д. Еверсона; «Метакогнітивна включеність у діяльність» (MAI) (Г. Шрау, Р. Деннісон), методика «Хто Я?» (М. Кун, Т. Мак-Партланд), «Стиль саморегуляції поведінки» (ССП-98) (В. І. Моросанова), «Тест смисложиттєвих орієнтацій» (Д. О. Леонтьєв), опитувальник «Адаптивні стратегії поведінки» (АСП-1) (Н. М. Мельникова), «Методика дослідження системи життєвих сенсів» (В. Ю. Котляков) та ін., що використовувалися для визначення особливостей функціонування складових рефлексивного потенціалу; в) *методи математично-статистичної обробки даних* – кількісного опису даних та статистичного виводу (t-критерій Стьюдента для незалежних вимірів, кореляційний, однофакторний та двофакторний дисперсійні аналізи), процедури багатомірного моделювання даних (факторний, кластерний, множинний регресійний аналізи), які дозволили встановити закономірності в організації, функціонуванні та розвитку системи, виявити латентні змінні, що визначають специфіку прояву рефлексивної компетентності, типологічні властивості суб'єктів; г) *інтерпретаційні* – генетичний, структурний та функціональний підходи, які забезпечили обґрунтування визначених закономірностей, узгодження отриманих результатів із науковими фактами та концепціями.

Статистичний аналіз здійснювався за допомогою спеціалізованого пакету прикладних програм для психологічних досліджень STATISTICA 10.0.

Наукова новизна дисертації полягає у тому, що:

вперше:

– розроблено, обґрунтовано та емпірично верифіковано модель структурно-функціональної організації рефлексивної компетентності як інтегративного утворення особистості, що відповідає принципам багаторівневої (когнітивний, метакогнітивний, особистісний рівні) та багатокомпонентної (інформаційний, інструментальний, оцінно-мотиваційний і поведінковий компоненти) організації, забезпечує реалізацію системних, інтегративних і предметно-практичних функцій;

– доведено значущий вплив рефлексивної компетентності на рівень розвитку рефлексивності як загальної здатності, самототожності особистісного досвіду, досягнень у навчальній діяльності;

– укладено типологію рефлексивних задач як внутрішніх чинників рефлексивної активності особистості, що визначають рівень функціонування рефлексивних феноменів, забезпечують підстави для реалізації рефлексивності як загальної здатності особистості;

– розроблено та впроваджено авторський комплекс психодіагностичних методик і процедур, придатних для визначення кількісних та якісних властивостей складових рефлексивної компетентності особистості на всіх рівнях аналізу;

– встановлено динамічні властивості функціонування рефлексивної компетентності на етапі її становлення як системного утворення: напрями формування ієрархії; основні системокомплекси, що забезпечують сталість функціонування системи; засоби компенсації імпульсивності як основної дисфункції; специфічність кожного типу організації (інтегрованого, дезорганізованого, диференційованого, збалансованого) як фаз циклу саморозвитку системи, здатної до самоорганізації;

– визначено, що складові рефлексивного досвіду (рефлексивна компетентність, рефлексивний потенціал і процесуальні складові) є незалежними внутрішніми факторами організації рефлексивного досвіду та реалізації рефлексивності як загальної здатності, а взаємозв'язки між ними обумовлені рівнем функціонування системи досвіду;

поглиблено та уточнено:

– наукові уявлення про можливості свідомості особистості реалізувати в практичній та розумовій діяльності рефлексивність як загальну здатність;

– розуміння рефлексивності як чинника самоорганізації, саморегуляції та саморозвитку особистості;

– фази циклу саморозвитку, спрямованого на формування цілісної системи через співвідношення механізмів інтеграції та диференціації;

– внутрішню структуру, особливості функціонування та характер становлення системи рефлексивної компетентності особистості;

отримали подальший розвиток:

– компетентнісний підхід як методологічне підґрунтя організації теоретичних і прикладних досліджень особистості, спрямованих на аналіз внутрішніх передумов продуктивної діяльності;

– положення про рефлексивність як загальну здатність особистості, необхідною умовою реалізації якої є спільне функціонування рефлексивної компетентності,

рефлексивного потенціалу та процесуальних складових у цілісній системі рефлексивного досвіду;

– застосування системного та діяльнісного підходів у дослідженні рефлексивних феноменів через аналіз рефлексивної компетентності як системного утворення в системі досвіду;

– уявлення про метакомпетентнісний статус рефлексивної компетентності, про позитивний вплив високого рівня її організації на підвищення рівня навчальної компетентності особистості.

Практична значущість полягає в розробці авторського комплексу методик психодіагностичного дослідження рефлексивної компетентності, що включає апробовані та адаптовані стандартизовані методики і прийоми, придатні для вимірювання кількісних та якісних властивостей елементів системи рефлексивної компетентності осіб юнацького віку (від 15 до 25 років). Теоретичні та емпірично обґрунтовані положення дисертації можуть використовуватися викладачами вищих навчальних закладів при викладанні дисциплін «Вступ до спеціальності», «Загальна психологія», «Практикум з психології», «Вікова та педагогічна психологія», «Основи психологічного консультування»; при організації ознайомчої та виробничої практики студентів-психологів; практичними психологами – для визначення змістового наповнення програм з психологічної допомоги та розвитку осіб юнацького віку, у практиці організації навчально-виховного процесу на різних рівнях системи безперервної освіти особистості; як методичне підґрунтя психотерапевтичної та консультативної практики, спрямованої на підвищення рефлексивного потенціалу й компетентності особистості як важливої умови зростання показників досягнень та успішності навчання, розвитку здатності ефективно долати проблемні ситуації, формування толерантності до невизначеності тощо.

Надійність та об'єктивність результатів дослідження забезпечувалася теоретичним аналізом проблеми, методологічним обґрунтуванням основних положень структурно-функціональної моделі, відповідністю методів дослідження сутності його предмета, меті та завданням дослідження, адекватним апаратом математичної обробки даних, коректним використанням методів інтерпретації, заснованих на принципах структурного, функціонального та генетичного підходів, зіставленням теоретичних і практичних результатів, відповідним обсягом та репрезентативністю вибірки досліджуваних.

Емпірична база дослідження. У дослідженні взяли участь 541 особа: 77 школярів старших класів (14,2%); 35 учнів професійного ліцею (6,5%); 319 студентів університету (58,9%); 76 осіб з вищою освітою (14,1%); 34 особи, які мають середню освіту та постійне місце роботи (6,3%); серед них 204 (37,7%) чоловіка та 337 (62,3%) жінок. Середній вік – 20,6 років. Вибірка формувалася методом репрезентативного моделювання.

Результати дослідження **впроваджено** у практику роботи соціальних працівників та педагогів Херсонського обласного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді при Херсонській обласній державній адміністрації (довідка № 01-02/189 від 22.04.2016 р.), в організацію супроводу психотерапевтів і психологів Херсонської міської громадської асоціації психологів та психотерапевтів, які починають практичну діяльність (довідка № 79 в/р від 06.06.2016 р.), у науково-дослідну роботу Інституту

професійно-технічної освіти НАПН України, м. Київ (довідка № 02-15/214-01 від 30.05.2016 р.). Розроблені автором психодіагностичні методики впроваджено у практику роботи практичних психологів Херсонської спеціалізованої школи I-III ступенів № 31 (довідка № 20/02-05 від 29.04.2016 р.), соціально-психологічної служби Херсонського державного університету (довідка № 01-28/828 від 26.04.2016 р.). Обґрунтовані автором теоретико-методологічні положення застосовуються у навчально-виховному процесі Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (довідка № 03-29/01/1556 від 25.05.2016 р.), Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана (довідка № 05.02-11/139 від 16.05.2016 р.), Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка (довідка № 05-16/44 від 05.05.2016 р.), Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (довідка № 897 від 12.05.2016 р.), Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (довідка № 562-33/03 від 06.05.2016 р.), Херсонського державного університету (довідка № 01-28/827 від 26.04.2016 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та результати емпіричного дослідження доповідались на наукових форумах: науково-професійних конференціях «Pedagogy and Psychology In an Era of Increasing Flow of Information» (Будапешт, Угорщина, 2015, 2016); V міжнародній науково-практичній конференції «Психологическая безопасность личности в экстремальных условиях и кризисных ситуациях жизнедеятельности» (Владивосток, Росія, 2015); I-II міжнародних наукових конференціях «Актуальні проблеми психолінгвістики та психології мовлення особистості» (Луцьк-Світязь 2014, 2015), IX-X міжнародних науково-практичних конференціях «Психолінгвістика в сучасному світі» (Переяслав-Хмельницький, 2014, 2015); IV міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми практичної психології» (Херсон, 2014); VIII міжнародній науково-практичній конференції «Духовність у становленні та розвитку особистості» (Івано-Франківськ, 2014); III міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток особистості у рамках просторово-часової організації життєвого шляху» (Одеса, 2015); IV міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених, аспірантів і студентів «Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри» (Сєверодонецьк, 2015); міжнародній інтернет конференції «Сучасні дослідження когнітивної психології» (Острог, 2012); I-III міжнародних науково-практичних інтернет-конференціях «Особистість і суспільство: методологія та практика сучасної психології» (Луцьк, 2014, 2015, 2016); науково-практичній конференції з міжнародною участю «Личность в экстремальных условиях и кризисных ситуациях жизнедеятельности» (Владивосток, Росія, 2012); всеукраїнській науково-практичній конференції «Діяльнісно-поведінкові фактори життєдіяльності людини» (Харків, 2014); всеукраїнській науковій конференції «Шості Сіверянські соціально-психологічні читання» (Чернігів, 2015); науково-практичній конференції «Особистість в кризових життєвих обставинах: історія та сучасність» (Київ, 2015); шостому всеукраїнському науковому семінарі «Методологічні проблеми психології особистості» (Івано-Франківськ, 2015).

Публікації. Основний зміст та результати дисертації відображено в 46

публікаціях. Серед них: 2 одноосібні та 2 колективні монографії, 24 статті в наукових фахових виданнях, включених до переліку, затвердженого МОН України (6 з яких входять до міжнародних наукометричних баз), 6 статей у фахових іноземних і міжнародних виданнях, 5 статей та 7 тез у збірках матеріалів наукових конференцій.

Структура і обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, шести розділів, списку використаних джерел, додатків. Список використаних джерел містить 696 найменувань, із них 97 – іноземними мовами. Зміст дисертації викладено на 518 сторінках, із них – 443 сторінки основного тексту. Робота містить 86 таблиць (на 34 сторінках) та 12 рисунків (на 9 сторінках). Додатки, оформлені окремою книгою (138 сторінок).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження; визначено його об'єкт, предмет, мету та завдання; висвітлено наукову новизну, теоретичну і практичну значущість дослідження; подано інформацію про апробацію та структуру дисертаційної роботи.

У **першому розділі** – «**Теоретико-методологічні засади моделювання системи рефлексивної компетентності особистості**» – визначено основні положення компетентнісного підходу в дослідженні особистості, який фокусує увагу на результативних аспектах активності, що відповідає сучасним запитам практики.

На підставі аналізу праць вітчизняних (І. М. Бевзюка, М. С. Голованя, Л. А. Долинської, Л. А. Лепіхової, О. М. Лозової, С. Д. Максименка, А. Б. Мудрик, М. О. Орап, Н. І. Пов'якель, В. А. Семиченко, Н. В. Чепелевої та ін.) та зарубіжних дослідників (В. О. Болотова, Р. Боятциса, Дж. Бурджоне та М. Редлера, Е. Глезера, І. О. Зимньої, Г. М. Коджаспірової, М. Малдера, А. К. Маркової, Л. М. Мітіної, Л. А. Петровської, Дж. Равена, Є. П. Тонконогої, А. Фурнхема та А. Менсі, Т. Холенда, М. О. Холодної, А. В. Хуторського, М. А. Чошанова та ін.) сформульовано основні положення компетентнісного підходу в психології, де компетентність трактується як така, що: а) пов'язана зі змістом певної діяльності, зорієнтована на забезпечення конкретних вимог діяльності; б) забезпечує подолання проблемних ситуацій (задач, проблем, проблемно-конфліктних ситуацій), які виникають у процесі діяльності; в) є інтегративною багатокомпонентною цілісною системою, яка поєднує особистісні утворення, релевантні діяльності; г) забезпечує реалізацію певної здатності особистості через актуалізацію стану готовності; д) є необхідною умовою переведення потенційних можливостей особистості в реальні досягнення та навпаки; е) існує як динамічне утворення, яке формується, розвивається та проявляється у процесі набуття досвіду; є) переважно визначається змістово-результативним аспектом, оскільки ця структура особистості забезпечує оптимальні внутрішні умови для реалізації суб'єктної активності.

Відповідно до визначених положень компетентність розглядається як особистісне утворення, що формується та розвивається у процесі засвоєння індивідуального досвіду й забезпечує продуктивність діяльності через ефективне подолання проблемних ситуацій, що виникають у процесі її виконання.

Аналіз теоретичних та емпіричних досліджень, виконаних у межах

діяльнісного, миследіяльнісного, метакогнітивного та акмеологічного підходів, а також досліджень рефлексивності як стану свідомості і практики переходу на різні логіко-абстрактні рівні свідомості, дозволив визначити теоретичні засади дослідження рефлексивної компетентності як одного з феноменів рефлексії. Було встановлено, що рефлексивна компетентність є системним утворенням, що входить до складу рефлексивного досвіду як системи більш високого рівня організації. Окремі рефлексивні феномени (рефлексивний досвід, рефлексивний потенціал, рефлексивна компетентність, форми рефлексивної активності та ін.) забезпечують реалізацію рефлексивності як загальної здатності особистості ставати у різні позиції по відношенню до своєї психічної діяльності (спостерігача, критика, контролера, керівника та ін.). Рівень організації та ефективність функціонування рефлексивних утворень особистості впливають на продуктивність діяльності суб'єкта, особистісну самоефективність. Як системні феномени рефлексивна компетентність і рефлексивний досвід виконують три інтегративні функції: 1) відображувальну, спрямовану на аналіз власної діяльності, співвіднесення форм активності з умовами та вимогами предметної ситуації, яку забезпечують переважно інтелектуальні форми рефлексії; 2) регулятивну, спрямовану на організацію розумової активності суб'єкта та реалізацію саморегуляції діяльності, яку забезпечують здебільшого метакогнітивні форми рефлексії; 3) перетворювальну, спрямовану на здійснення самоорганізації, самообілізації власного потенціалу та саморозвитку особистості, яку забезпечують переважно особистісні форми рефлексії. Залежно від рівня складності проблемної ситуації, що долає суб'єкт у процесі діяльності, рефлексивний досвід і рефлексивна компетентність як його складова функціонують на трьох рівнях організації: когнітивному (переважає відображувальна функція), метакогнітивному (регулятивна), особистісному (перетворювальна). Дослідження рефлексивної компетентності як багаторівневого та багатокомпонентного інтегративного утворення ґрунтується на принципах тих наукових парадигм, які створюють контекст переходу від когнітивно-аналітичного до когнітивно-синтетичного аналізу психічних утворень.

Для розробки моделі структурно-функціональної організації рефлексивної компетентності було визначено методологічні засади на чотирьох рівнях організації методологічного простору. Так, на вищому (філософському) рівні узагальнено діалектичні принципи організації і розвитку системи та положення постнекласичної парадигми, що дозволило розглядати рефлексивну компетентність як систему, становлення та вдосконалення котрої відбувається у процесі безперервних кількісних та якісних змін у системі досвіду особистості. На рівні загальнонаукової методології використано системний, системно-організаційний підходи та синергетичну концепцію самоорганізації систем, що сформувало підґрунтя для аналізу рефлексивної компетентності як системного утворення особистості, що має багатокомпонентний і багаторівневий характер організації, ієрархічний принцип функціонування, характеризується відкритістю, нелінійним розвитком, здатністю до самоорганізації. Процес її розвитку забезпечується станом нестабільної рівноваги внутрішніх (стимульовальних, стримувальних і стабілізуючих) сил. Поєднання положень діяльнісного, когнітивного, процесуально-динамічного та компетентнісного підходів на рівні конкретно-наукової методології дозволило

розглядати рефлексивну компетентність як складну систему, функціонування якої забезпечує ефективне розв'язання рефлексивних задач та подолання суб'єктом проблемних ситуацій, що виникають у процесі його життєдіяльності. На рівні методики і техніки дослідження представлено теоретичні, емпіричні, інтерпретаційні методи, засоби математично-статистичного аналізу даних, які відповідають предмету, меті та завданням дослідження. Програма емпіричного дослідження поєднує процедури трьох напрямів психодіагностичного обстеження: об'єктивного (тести досягнень, методики суб'єктивного шкалування), суб'єктивного (опитувальники, анкета) та проєктивного (автобіографічна розповідь).

Отже, рефлексивна компетентність є системним особистісним утворенням, що поєднує специфічні інформаційні, операційні, ціннісно-мотиваційні та поведінкові ментальні структури, релевантні рефлексивній активності, які забезпечують управління процесами функціонування та розвитку системи досвіду особистості, визначають високу продуктивність форм рефлексивної активності у процесі її розумової і практичної діяльності.

У другому розділі – **«Модель структурно-функціональної організації рефлексивної компетентності особистості»** – визначено систему рефлексивних феноменів, які забезпечують реалізацію рефлексивності як загальної здатності особистості, сприяють усвідомленню та організації особистісного досвіду, підвищенню рівня її компетентності у виконуваних видах діяльності. У складі досвіду рефлексивна компетентність координує взаємодію його компонентів (рефлексивного потенціалу та процесуальних складових). Рефлексивний досвід трактується як відкрита динамічна система, що забезпечує розгортання ментального простору, в межах якого відбувається розв'язання поставленої суб'єктом рефлексивної задачі за рахунок мобілізації рефлексивного потенціалу, реалізації форм рефлексивної активності, актуалізації елементів рефлексивної компетентності.

Злагожене функціонування всіх складових рефлексивного досвіду забезпечує ефективну реалізацію рефлексивності. При цьому рефлексивність існує як загальна здатність особистості ставати у різні позиції по відношенню до подій власної життєдіяльності, власного внутрішнього світу, що формується у процесі набуття рефлексивного досвіду та виражається в готовності особистості аналізувати, регулювати та перетворювати перебіг психічної діяльності.

Рівень сформованості рефлексивності як здатності впливає на продуктивність основної діяльності. Підвищення компетентності особистості відбувається через усвідомлення, організацію та реорганізацію особистісного досвіду. Активізація системи рефлексивного досвіду залежить від рівня складності проблемної ситуації, яку долає суб'єкт (зовнішня умова), та від характеру рефлексивної задачі, що визначає та розв'язує суб'єкт (внутрішня умова). Складові рефлексивного досвіду можуть функціонувати на трьох рівнях: когнітивному, метакогнітивному та особистісному. На когнітивному рівні суб'єкт розв'язує рефлексивні задачі на усвідомлення засобів і механізмів розумової діяльності, аналіз системи знань та співвідношення засобів розв'язання з умовами і вимогами задачі. На метакогнітивному рівні – суб'єкт трансформує модель «процесу вирішення проблеми», аналізує та регулює власні пошукові процеси, здійснює саморегуляцію рефлексивної діяльності. На вищому, особистісному рівні функціонування

рефлексивного досвіду, суб'єкт розв'язує задачі на самодетермінацію, самопізнання, самовизначення, самопроекування та самоздійснення, які потребують перегляду та уточнення своєї «Я-концепції».

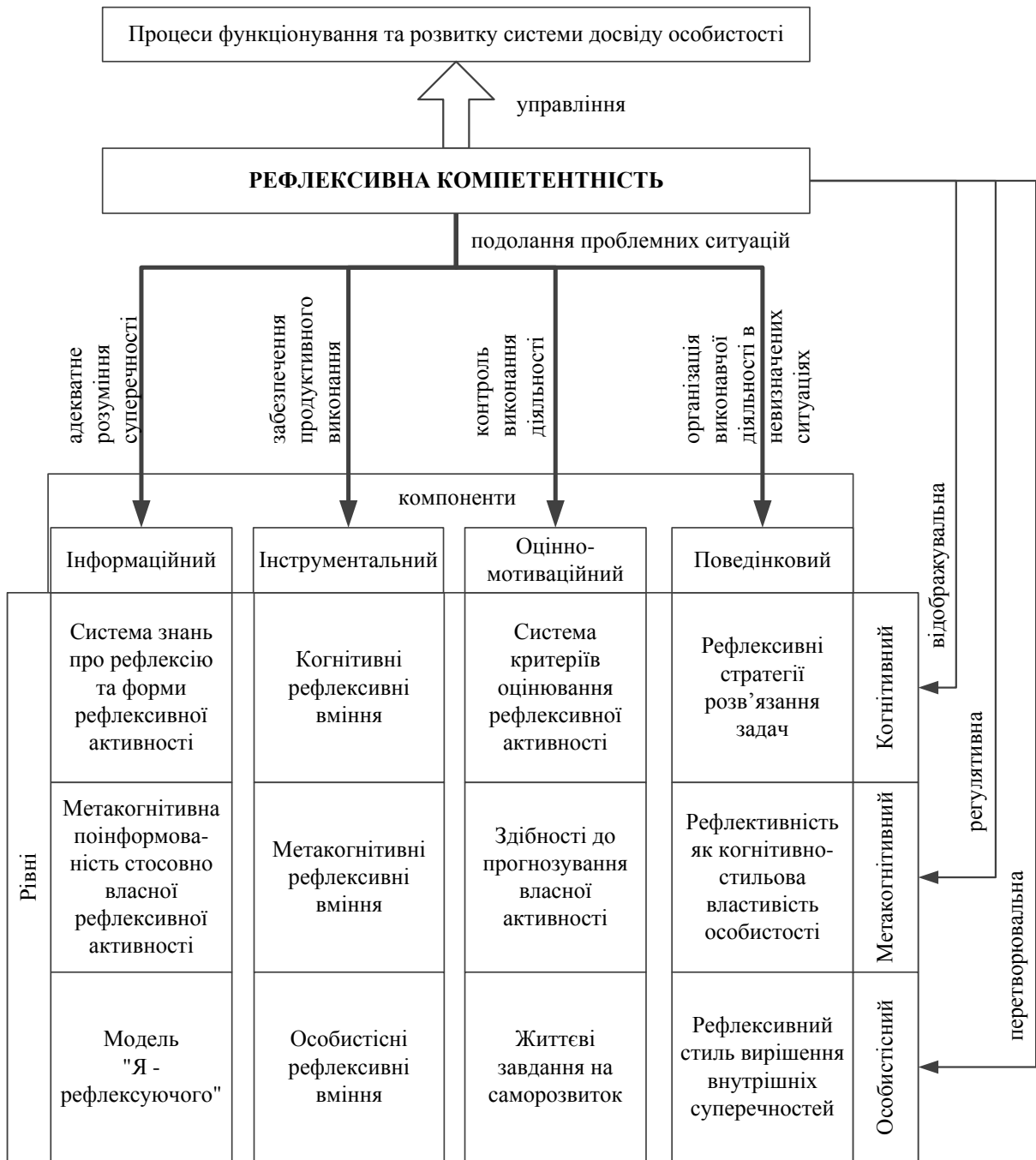
На рис. 1 представлено основні рефлексивні феномени, які забезпечують здатність особистості до рефлексії.

Рис. 1. Система рефлексивних феноменів особистості

Проведений аналіз існуючих моделей компетентності дає підстави для розробки моделі рефлексивної компетентності на основі визначення та упорядкування її функцій. У складі рефлексивного досвіду рефлексивна компетентність виконує функцію управління процесами функціонування та розвитку системи досвіду в умовах взаємодії суб'єкта з об'єктом. Ця функція є системотвірним чинником організації її як цілості. Також виокремлено предметно-практичні функції: а) адекватне розуміння проблемних ситуацій; б) забезпечення продуктивного виконання рефлексивних актів, дій, діяльності; в) контроль рівня виконання діяльності; г) забезпечення організації виконавчої діяльності в невизначених ситуаціях. Зміст цих функцій визначає компонентний склад рефлексивної компетентності як системного утворення. Наявність таких інтегративних функцій як відображувальна (аналіз оперативної інформації через формування адекватних репрезентацій проблеми, проведення обробки інформації, здійснення поточного контролю за перебігом розумової активності, упорядкування

прийомів розумової діяльності за визначеними орієнтирами), регулятивна (регуляція поточної діяльності через корекцію уявлень про актуальні та потенційні можливості, контроль розподілу ресурсів, формування прогнозів на майбутнє, підтримання мотивації та високого рівня активності) та перетворювальна (формування та закріплення нових психічних утворень через переосмислення актуальних ситуацій, реінтерпретацію досвіду й уточнення «Я-концепції», визначення домагань, конструювання нових засобів подолання проблемних ситуацій) забезпечує інтегрування компетентності в систему інших психічних явищ, пояснює рівневий принцип її функціонування (рис. 2).

Примітка: □ — системна функція; → — предметно-практична функція; → — інтегративна функція.

Рис. 2. Модель структурно-функціональної організації рефлексивної компетентності особистості

Запропонована модель структурно-функціональної організації рефлексивної компетентності враховує три рівні її функціонування (когнітивний, метакогнітивний, особистісний) та поєднує чотири компоненти (інформаційний, інструментальний, оцінно-мотиваційний, поведінковий). Інформаційний компонент (система знань про рефлексію та різні форми рефлексивної активності, метакогнітивна поінформованість суб'єкта стосовно власної рефлексивної активності, модель «Я-рефлексуючого») забезпечує адекватне розуміння проблемної ситуації через формування відповідних репрезентацій задачі, моделей процесу вирішення проблеми та себе як суб'єкта рефлексивної активності. Інструментальний компонент (система когнітивних, метакогнітивних та особистісних рефлексивних умінь) забезпечує продуктивність виконання рефлексивних форм активності (актів, дій, цілісної діяльності). Оцінно-мотиваційний компонент (система критеріїв оцінювання рефлексивної активності, здібності до прогнозування власної активності, життєві завдання на саморозвиток) забезпечує контроль за здійсненням рефлексивної активності, виконанням основної діяльності через визначення власних орієнтирів (оцінок, прогнозів, домагань). Поведінковий компонент (рефлексивні стратегії розв'язання задач, рефлексивність як когнітивно-стильова властивість, рефлексивний стиль вирішення внутрішніх суперечностей у проблемно-конфліктних ситуаціях) забезпечує реалізацію виконавчої діяльності в невизначених ситуаціях через формування стійких установок на зняття об'єктивних та суб'єктивних суперечностей, визначення активної позиції щодо управління власним життям.

На підставі теоретичної моделі структурно-функціональної організації рефлексивної компетентності розроблено комплекс методик і прийомів психодіагностичного дослідження її складових, визначено основні діагностичні показники, що фіксують характер сформованості елементів, компонентів і системи як цілісності. Показники психодіагностичної програми стандартизовано на вибірці осіб юнацького віку, виявлено валідність та надійність методик.

У третьому розділі – «Особливості структурної організації рефлексивної компетентності» – уточнено компонентний склад системи рефлексивної компетентності в осіб юнацького віку; з'ясовано характер взаємовідносин елементів системи у складі її окремих компонентів; встановлено міжкомпонентні зв'язки в межах цілісної системи і залежність характеру сформованості всієї системи від ступеня організації її компонентів.

На цьому етапі в дослідженні взяло участь 450 осіб юнацького віку (від 15 до 25 років), серед них: школярі старших класів – 77 осіб (17,1%); учні професійного ліцею – 35 осіб (7,8%); студенти університету – 228 осіб (50,7%); працюючі особи з вищою освітою – 76 осіб (16,9%); особи, які мають середню освіту та постійне місце роботи – 34 людини (7,6%). Вибірка формувалася методом репрезентативного моделювання.

Усі компоненти рефлексивної компетентності розглянуто як самостійні системи, визначено їх склад та характер організації. Зокрема, встановлено, що головну роль у складі інформаційного компонента відіграє система знань суб'єкта про рефлексію та форми рефлексивної активності ($\beta=0,54$; $t=42,45$; $\alpha \geq 0,999$), котра поєднує три змістові домени інформації: знання про загальні властивості рефлексії,

специфіку рефлексивної активності (декларативні знання), знання про засоби регулювання та розвитку форм рефлексії (процедурні), знання про підгрунтя рефлексивної активності, переваги її застосування (умовні). Внутрішня структура інформаційного компонента (виявлена за процедурою кореляційного аналізу) відповідає рівню системної інтеграції, що свідчить про високу сполученість елементів системи, завдяки чому стає можливим ефективно координування їхнього функціонування.

У структурі інструментального компонента рефлексивної компетентності головну роль відіграє система рефлексивних умінь метакогнітивного рівня ($\beta=0,46$; $t=49,31$; $\alpha \geq 0,999$), яка забезпечує саморегуляцію рефлексивної активності за рахунок здійснення контролю за використанням ресурсів, забезпечення моніторингу поточної діяльності суб'єкта, регулювання рівня емоційної залученості суб'єкта у процес вирішення проблеми. Високий рівень інтегрованості елементів інструментального компонента сприяє активізації всієї системи вмінь незалежно від типу рефлексивної задачі, рівня складності проблемної ситуації. Низька диференціація елементів системи рефлексивних умінь створює умови для задіяння широкого інструментарію особистості, знаходження засобів вирішення проблеми через апробування різних прийомів і способів дій.

Отримані результати показують, що найбільшу вагу в оцінно-мотиваційному компоненті мають здібності до прогнозування власної активності ($\beta=0,57$; $t=53,4$; $\alpha \geq 0,999$). Внутрішня структура цього компонента рефлексивної компетентності є недостатньо сформованою (рівень системної диференціації), що свідчить про незавершеність процесів його формування. Низький рівень інтеграції складових є індикатором низького рівня усвідомлення суб'єктом свого попереднього рефлексивного досвіду, його неготовності залучати сформовані вміння та знання до використання в актуальних проблемних ситуаціях, формувати мотиви саморозвитку та самокорекції рефлексивних властивостей і здібностей.

Поведінковий компонент рефлексивної компетентності характеризується рівномірним розвитком усіх трьох складових. Отже, використання рефлексивних стратегій ($\beta=0,51$; $t=58,93$; $\alpha \geq 0,999$), актуалізація установки на точність дій, виражену в рівні рефлексивності ($\beta=0,53$; $t=62,65$; $\alpha \geq 0,999$), та реалізація активної позиції щодо зняття внутрішніх суперечностей, представлені в рефлексивному стилі подолання проблемних ситуацій ($\beta=0,52$; $t=60,21$; $\alpha \geq 0,999$), забезпечують високий рівень організації рефлексивної активності в різних її формах: від окремих рефлексивних актів до цілісної внутрішньої діяльності. Неінтегрована внутрішня структура поведінкового компонента (рівень системної диференціації) свідчить про незавершеність процесів його формування в юнацькому віці. Складові цього компонента потребують цілеспрямованого впливу на характер їхнього формування засобами розвивальних і корекційних заходів, застосуванням певних технологій інноваційного навчання.

Перевірка моделі рефлексивної компетентності дозволила визначити специфіку її структурної організації на етапі становлення як системи, зокрема:

– найбільш розширену структуру має інформаційний компонент, який поєднує систему знань суб'єкта про специфіку рефлексії та рефлексивної активності, метакогнітивну обізнаність з теми «Рефлексія», уявлення про власні рефлексивні

здібності та рефлексивний потенціал, модель «Я-рефлексуючого»;

- елементи інструментального компонента взаємопов'язані зі складовими поведінкового компонента;

- відносно ізольованими є елементи оцінно-мотиваційного компонента;

- серед складових поведінкового компонента незалежно функціонує рефлексивність, яка виявляється в домінуванні установки на ретельний аналіз інформації, стримування імпульсивних намірів.

Отже, формування рефлексивної компетентності як системи йде двома відносно незалежними шляхами: через набуття знань і підвищення обізнаності в цій змістовій галузі (виявляється в розгалуженості елементів інформаційного компонента) та через розвиток рефлексивних вмінь, функціонування яких забезпечує формування регулярних рефлексивних дій (практик), сприяє становленню та вдосконаленню стильових властивостей, які поєднують інформаційні, операційні, ціннісно-мотиваційні та поведінкові ментальні структури у гнучкі функціональні системи (виявляється у взаємозв'язку елементів інструментального та поведінкового компонентів).

У четвертому розділі – «Динамічні аспекти організації рефлексивної компетентності» – представлено аналіз особливостей функціонування системи рефлексивної компетентності. Дослідження здійснено за трьома аспектами: аналіз особливостей функціонування компетентності як ієрархічної, цілісної та здатної до самоорганізації системи.

Результати факторного аналізу даних показали, що в юнацькому віці характер організації інформаційного, інструментального та поведінкового компонентів рефлексивної компетентності відповідає ієрархічному принципу, однак процеси їх структурного формування є незавершеними. Спостерігається дисбаланс між процесами децентрації та центрації при перевазі тенденцій до дискретного функціонування окремих складових у характері функціонування всіх чотирьох компонентів. Найбільша дезінтеграція спостерігається між складовими оцінно-мотиваційного компонента.

Ефективне функціонування рефлексивної компетентності як цілісної системи залежить від поєднання стимулювальних і стабілізуючих функцій, які компенсують та нівелюють дію тих елементів компетентності, які гальмують її розвиток, перешкоджають продуктивній взаємодії з іншими психічними утвореннями (стримувальні функції). Стимулювальні функції забезпечують оптимальну взаємодію системи із середовищем за рахунок підтримання необхідного рівня активності суб'єкта, компенсації дисфункцій. За результатами процедури вторинної факторизації було встановлено, що спрямованість особистості на програмування різних форм рефлексивної активності, організацію їх інформаційного забезпечення, прогнозування подій власної життєдіяльності та визначення завдань на розвиток власних здібностей в найближчому майбутньому дозволяє знизити негативний вплив низького рівня сформованості рефлексивності як когнітивно-стильової властивості.

Стійкі симптомокомплекси елементів рефлексивної компетентності, які виникають у процесі її функціонування, забезпечують реалізацію стабілізуючих функцій системи, нівелюючи наявні дисфункціональні порушення за рахунок

оптимізації функціонування інших елементів. Важливими для підтримання стабільності системи є механізми саморегулювання внутрішньої активності, які у процесі функціонування активізують різні ментальні структури рефлексивної компетентності. Виокремлено п'ять механізмів: а) обрання орієнтирів рефлексивної активності через критичне оцінювання її результатів (система критеріїв оцінювання рефлексивної активності) або аналіз підстав обрання прийомів та стратегій вирішення проблем (вміння здійснювати самоаналіз); б) упорядкування розумової активності через застосування логіко-аналітичних прийомів (раціональні стратегії розв'язання задач) або активізацію рефлексивних вмінь, спрямованих на перевірку припущень, усвідомлення та контроль різних аспектів внутрішньої активності (когнітивні рефлексивні вміння); в) контролювання глибини занурення в метаплан рефлексії через активізацію діяльнісного стилю подолання проблемно-конфліктних ситуацій (продуктивні засоби вирішення проблем) або критичне самооцінювання своїх рефлексивних ресурсів (метакогнітивна поінформованість стосовно власної рефлексивної активності); г) стимулювання рефлексивної активності через визначення неадекватно високих домагань (модель «Я-рефлексуючого») або прогнозування успіху в подоланні проблемної ситуації, що підвищує задоволеність собою, своїми діями (оптимістичні очікування результатів); д) підтримання високого рівня розумової активності через застосування узагальненого алгоритму подолання проблемно-конфліктних ситуацій (уміння організувати процес вирішення проблеми) або посилення мотивації підвищувати свою обізнаність стосовно рефлексії, що сприяє поширенню системи знань про форми рефлексивної активності (обізнаність із цієї теми) (табл. 1).

Таблиця 1

Внутрішні функції елементів системи рефлексивної компетентності

№	Функція	Відсоток сумарної дисперсії	№	Функція	Відсоток сумарної дисперсії
Стимулювальна			Стабілізуюча (симптомокомплекс)		
1	Формування конструктивних програм активності	13,7	6	Система критеріїв оцінювання рефлексивної активності та вміння проводити самоаналіз	9,3
2	Поширення інформаційного забезпечення	12,6	7	Раціональні стратегії розв'язання задач та вміння контролювати розумову активність	8,3
3	Конструювання майбутнього та визначення перспектив власного розвитку	11,3	8	Продуктивні засоби вирішення проблем та особливості самооцінювання	7,9
4	Активізація процесів прогнозування подій власної життєдіяльності	7,3	9	Власні домагання та оптимістичні очікування результатів	7,2
Стримувальна			Уміння організувати процес вирішення проблеми та мотивація підвищувати свою обізнаність із теми «Рефлексія»		
5	Імпульсивність у прийнятті рішення	7,1			

Здатність до самоорганізації як важлива властивість організації системи виражається в характері співвідношення тенденцій до інтегрування та диференціювання, проявляється в різних формах функціонування цілісної системи. За процедурою кластерного аналізу даних визначено чотири типи організації рефлексивної компетентності: а) інтегрований – високий рівень інтеграції компонентів, однак низький рівень сформованості всієї рефлексивної компетентності та її компонентів (14,8 % досліджуваних); б) дезорганізований – низький рівень вираженості тенденцій до інтегрування та диференціювання, низький рівень сформованості всієї системи (9,4%); в) диференційований – високий рівень вираженості тенденції до диференціювання та високий рівень сформованості системи (14,5%); г) збалансований – сильно виражені тенденції до диференціювання та інтегрування, високий рівень сформованості системи, однак низький рівень загальної організації системи як цілісності (6,3%).

За результатами порівняльного аналізу з'ясовано властивості, які характеризують осіб з відповідним типом рефлексивної компетентності, а саме: унікаючий стиль подолання проблемно-конфліктних ситуацій, використання стратегій заощадження ресурсів і нерегламентованих дій властиві особам з інтегрованою компетентністю; високий рівень сформованості когнітивних та метакогнітивних рефлексивних умінь, узгодженість домагань із зовнішніми та внутрішніми стандартами, схильність до застосування деструктивно-рефлексивного стилю у проблемних ситуаціях притаманні особам з дезорганізованим типом; високий рівень когнітивної складності системи критеріїв оцінювання рефлексивної активності, рефлексивний стиль вирішення внутрішніх суперечностей у проблемних ситуаціях властиві особам з диференційованою компетентністю; сформовані конструктивні стильові властивості вирішення проблем, застосування раціональних стратегій, високий рівень розвитку особистісних рефлексивних умінь, сформованість моделі «Я-рефлексуючого» – риси збалансованого типу.

У п'ятому розділі – «Особливості становлення рефлексивної компетентності як системи» – проведено аналіз змін у характері структурної організації та особливостях функціонування системи на етапі її інтенсивного формування. Саме юнацький вік є сензитивним періодом у процесі формування рефлексивної компетентності особистості як інтегративного системного утворення. Дослідження розвитку рефлексивної компетентності здійснювалося за трьома аспектами, а саме з'ясування змін: ступеня та рівня її організації, внутрішньої структури, характеру її функціонування як цілісності. Було проведено порівняльне дослідження двох різновікових груп, сформованих із числа його учасників. До складу першої групи увійшло 110 осіб раннього юнацького віку (15–17 років), до другої групи – 110 осіб зрілого юнацького віку (23–25 років).

Визначені в емпіричному дослідженні закономірності дають підстави констатувати, що процес формування рефлексивної компетентності як системи на етапі становлення має нерівномірний характер, що виражається в гетерогенності темпів зростання окремих її складових. Серед чотирьох компонентів суттєво збільшується рівень організації оцінно-мотиваційного компонента ($t=2,49$; $\alpha \geq 0,95$) та зростають рівні сформованості системи знань суб'єкта про специфіку рефлексії та форми рефлексивної активності ($t=2,67$; $\alpha \geq 0,99$), прогностичних здібностей

особистості ($t=4,09$; $\alpha \geq 0,999$). Упродовж досліджуваного періоду не відбувається суттєвих змін у ступені та рівні організації рефлексивної компетентності. Особи зрілого юнацького віку ефективніше розв'язують рефлексивні задачі на когнітивному рівні функціонування рефлексивної компетентності ($t=1,65$; $\alpha \geq 0,9$), тобто можуть продуктивніше здійснювати контроль за перебігом власної розумової активності.

Виявлено ті структурні зміни, які відбуваються на етапі становлення рефлексивної компетентності як цілісної інтегративної системи. Суттєво змінюється внутрішня структура поведінкового компонента за рахунок: а) поширення диференційованості рефлексивних стратегій; б) підвищення ролі раціональних стратегій у системі засобів подолання проблемних ситуацій; в) переорієнтації суб'єктів з внутрішніх орієнтирів при оцінюванні власної активності на зовнішні стандарти; г) формування рефлексивності як когнітивно-стильової властивості; д) розвитку стильових рефлексивних властивостей. Більш диференційованим стає інформаційний компонент. У його складі виокремлюються метакогнітивна поінформованість та модель «Я-рефлексуючого», які суттєво впливають на характер формування інших компонентів системи, особливо інструментального та поведінкового. Інтегративні тенденції активізуються в оцінно-мотиваційному компоненті. Система критеріїв оцінювання рефлексивної активності та система життєвих завдань на саморозвиток формують стійкий симптомокомплекс, функціонування якого забезпечує більшу осмисленість процесу постановки життєвих завдань.

Визначено зміни в характері співвідношення стимулювальних, стабілізуючих і стримувальних функцій рефлексивної компетентності на цьому етапі її формування. Доведено, що становлення рефлексивної компетентності відбувається через вирівнювання кількості елементів, котрі здійснюють стимулювальні та стримувальні функції, зміну механізмів саморегулювання, які забезпечують стабільне функціонування системи. У ранньому юнацькому віці активізація розумової і практичної діяльності суб'єкта відбувається за рахунок збільшення поведінкових складових компетентності (рефлексивних стратегій), вдосконалення рефлексивних вмінь, які активно залучаються до розумової діяльності, та посилення установки на прийняття швидких рішень у невизначених ситуаціях. Особи зрілого юнацького віку долають проблемні ситуації, залучаючи складніші поведінкові елементи (діяльнісний та конструктивно-рефлексивний стилі подолання проблемно-конфліктних ситуацій), ширший арсенал інструментальних (когнітивні та метакогнітивні рефлексивні вміння) та інформаційних складових (систему знань про рефлексію та форми рефлексивної активності), що сприяє стримуванню імпульсивних потягів, підвищенню розсудливості у прийнятті рішень. Суттєву роль в організації рефлексивної активності у зрілому юнацькому віці відіграє модель «Я-рефлексуючого». Підвищення рівня адекватності домагань, висока реалістичність самооцінок та узгодженість окремих компонентів моделі (образів Я «реального», «ідеального», «можливого», «необхідного») формують готовність особистості вирішувати проблеми.

Визначено, що стримувальними факторами становлення рефлексивної компетентності в ранньому юнацькому віці є несформована система знань суб'єкта

про рефлексію та форми її активності, нерозвиненість поведінкових складових, виражена схильність до прийняття імпульсивних рішень у невизначених ситуаціях, невідповідність домагань зовнішнім і внутрішнім вимогам. У більш зрілому віці заважають процесам організації та розвитку системи тенденції до відтермінування вирішення життєвих завдань на саморозвиток, низька готовність суб'єктів підвищувати власну обізнаність стосовно рефлексії та власних здібностей, виражена схильність до прийняття імпульсивних рішень.

Доведено, що формування стійких симптомокомплексів з елементів рефлексивної компетентності виконує стабілізуючу функцію, оскільки їхнє поєднання на підставі компліментарності дозволяє підтримувати на оптимальному рівні рефлексивну активність особистості через гнучку зміну механізмів регуляції. З'ясовано, що в ранньому юнацькому віці взаємодоповнювальними механізмами є адекватне оцінювання (система критеріїв оцінювання) та цілетворення (модель «Я-рефлексуючого»), антиципація майбутніх подій (прогностичні здібності) й мимовільний контроль (діяльнісний стиль подолання проблемно-конфліктних ситуацій), застосування внутрішніх орієнтирів при виконанні дій (когнітивні рефлексивні стратегії) та формування домагань як програм подальшого саморозвитку (життєві завдання).

У зрілому юнацькому віці змінюється склад симптомокомплексів, що приводить до зміни механізмів саморегулювання, які забезпечують стабільний характер перебігу рефлексивної активності. Зміна механізмів регуляції дозволяє знизити негативний вплив наявних дисфункцій. Взаємодоповнювальними механізмами стають активізація вольових зусиль (рефлексивна стратегія) та здійснення метакогнітивного контролю у процесі вирішення проблеми (система критеріїв оцінювання), організація внутрішнього діалогу (рефлексивна стратегія) й самоаналіз минулого досвіду (метакогнітивна поінформованість), антиципація майбутніх результатів (прогностичні здібності) та посилення довільного контролю (рефлексивні когнітивні вміння).

Отримана інформація про зміни стабілізуючих функцій дозволяє визначити основні напрями оптимізації функціонування рефлексивної компетентності. Виокремлення дисфункцій як стримувальних факторів дає підстави для визначення основних напрямів корекційної та розвивальної роботи, спрямованих на формування «обхідних» (Л. С. Виготський) компенсаторних шляхів за рахунок активізації стимулювальних факторів.

У шостому розділі – «Рефлексивна компетентність у системі рефлексивного досвіду особистості» – уточнено характер взаємозв'язків між складовими рефлексивного досвіду на різних рівнях його функціонування, визначено місце рефлексивної компетентності в системі рефлексивних феноменів особистості. На цьому етапі в дослідженні взяли участь студенти Херсонського державного університету (91 особа), що навчалися на першому (33 особи), другому (33 особи) та четвертому (25 осіб) курсах. Середній вік учасників – 21,5 років.

За результатами однофакторного та двофакторного дисперсійних аналізів встановлено, що рівень сформованості рефлексивної компетентності, системи рефлексивних ресурсів і представленості форм рефлексивної активності є трьома незалежними факторами, які визначають рівень сформованості усієї системи

рефлексивного досвіду на когнітивному, метакогнітивному та особистісному рівнях організації.

Зокрема, визначено характер взаємовідносин між компонентами рефлексивного досвіду. З'ясовано, що на когнітивному рівні організації рефлексивного досвіду характер і рівень сформованості системи рефлексивних ресурсів є значущим фактором активізації елементів рефлексивної компетентності ($F_{\text{емп.}}=3,78; \alpha \geq 0,95$).

На метакогнітивному рівні організації досвіду рівень сформованості рефлексивної компетентності є важливим фактором організації системи рефлексивних ресурсів і рефлексивної активності особистості ($F_{\text{емп.}}=8,72; \alpha \geq 0,99$ та $F_{\text{емп.}}=3,15; \alpha \geq 0,95$ відповідно). Елементи рефлексивної компетентності здійснюють мобілізацію операційних і поведінкових ресурсів особистості ($\beta=0,27; t=2,06; \alpha \geq 0,96$), які забезпечують мимовільний контроль за процесом перебігу рефлексивної активності. Показник сформованості вміння організовувати процес вирішення проблеми та спрямовувати зусилля на досягнення поставленої мети пов'язаний із рівнем представленості в інтелектуальній активності суб'єкта метакогнітивних операцій планування ($r=0,30; \alpha \geq 0,99$), активізації стратегій інформаційного керування ($r=0,24; \alpha \geq 0,95$) та здійснення моніторингу ($r=0,24; \alpha \geq 0,95$); метакогнітивних стратегій «Перевірки припущень» ($r=0,33; \alpha \geq 0,99$), «Посиленого довільного контролю» ($r=0,47; \alpha \geq 0,999$), «Стимування румінацій» ($r=0,39; \alpha \geq 0,999$).

Функціонування таких елементів рефлексивної компетентності, як вміння враховувати закономірності та випадковості під час створення ймовірних моделей проблеми ($\beta=0,39; t=3,18; \alpha \geq 0,95$), здібності прогнозувати наслідки власних дій ($\beta=0,23; t=2,08; \alpha \geq 0,95$), вміння здійснювати контроль за надмірним застосуванням самокритики ($\beta=0,27; t=2,16; \alpha \geq 0,95$), установки на повільне прийняття рішень у ситуаціях множинного вибору ($\beta=0,25; t=2,18; \alpha \geq 0,95$), сприяє активізації рефлексивних дій, які забезпечують конструювання та реконструювання ментальних моделей. Чим більше часу витрачає суб'єкт на прийняття рішень, тим частіше в його мовленні зустрічаються категорії «інтенція» ($r=0,23; \alpha \geq 0,95$) та «проблематизація» ($r=0,25; \alpha \geq 0,95$), що свідчить про активізацію рефлексивних дій антиципації та моделювання. З усім тим, на метакогнітивному рівні організації рефлексивного досвіду система рефлексивних ресурсів також є важливим фактором ефективного функціонування елементів рефлексивної компетентності та організації рефлексивної активності ($F_{\text{емп.}}=7,5; \alpha \geq 0,99$ та $F_{\text{емп.}}=5,19; \alpha \geq 0,95$ відповідно).

Доведено, що на особистісному рівні організації рефлексивного досвіду елементи рефлексивної компетентності здійснюють активуючий вплив на елементи системи рефлексивних ресурсів ($F_{\text{емп.}}=5,35; \alpha \geq 0,99$). Сформованість системи рефлексивних ресурсів залежить від трьох параметрів компетентності, а саме: рівня розвитку вміння визначати мету діяльності, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між отриманими результатами і характером організації проблемно-конфліктної ситуації ($\beta=0,32; t=3,01; \alpha \geq 0,99$), актуальності життєвих завдань у теперішньому ($\beta=0,28; t=2,11; \alpha \geq 0,95$) та характеру вираженості деструктивно-рефлексивного стилю долаання проблемно-конфліктних ситуацій ($\beta=0,35; t=3,24; \alpha \geq 0,99$). Уміння визначати мету своєї діяльності мобілізує саморегулятивні процеси планування ($r=0,33; \alpha \geq 0,99$), моделювання ($r=0,31; \alpha \geq 0,99$) та програмування ($r=0,46; \alpha \geq 0,999$) діяльності, життєві сенси на самовизначення ($r=0,32; \alpha \geq 0,99$) та

самопізнання ($r=0,25$; $\alpha \geq 0,95$). Життєві завдання на саморозвиток активізують цінності самовизначення ($r=0,21$; $\alpha \geq 0,95$) як регулятори активності суб'єкта та інтерпретаційні ресурси ($r=0,25$; $\alpha \geq 0,95$), які забезпечують інтегрування елементів системи досвіду. Сформований деструктивно-рефлексивний стиль подолання проблемно-конфліктних ситуацій посилює готовність суб'єкта працювати зі змістом своєї «Я-концепції», використовуючи рефлексивні практики опанування тривоги ($r=0,28$; $\alpha \geq 0,99$), самовипробування та саморегулювання ($r=0,23$; $\alpha \geq 0,95$), самопроєктування ($r=0,22$; $\alpha \geq 0,95$) і стратегію відсторонення від активного контакту із зовнішнім середовищем ($r=0,31$; $\alpha \geq 0,99$).

Отримані дані свідчать, що лише на метакогнітивному рівні організації досвіду рефлексивна компетентність забезпечує мобілізацію системи рефлексивних ресурсів і організацію рефлексивної активності особистості. На когнітивному рівні – особливості сформованості компетентності не впливають на характер функціонування інших складових досвіду, а на особистісному – елементи компетентності здійснюють активуючий вплив лише на складові системи рефлексивних ресурсів (рис. 3).

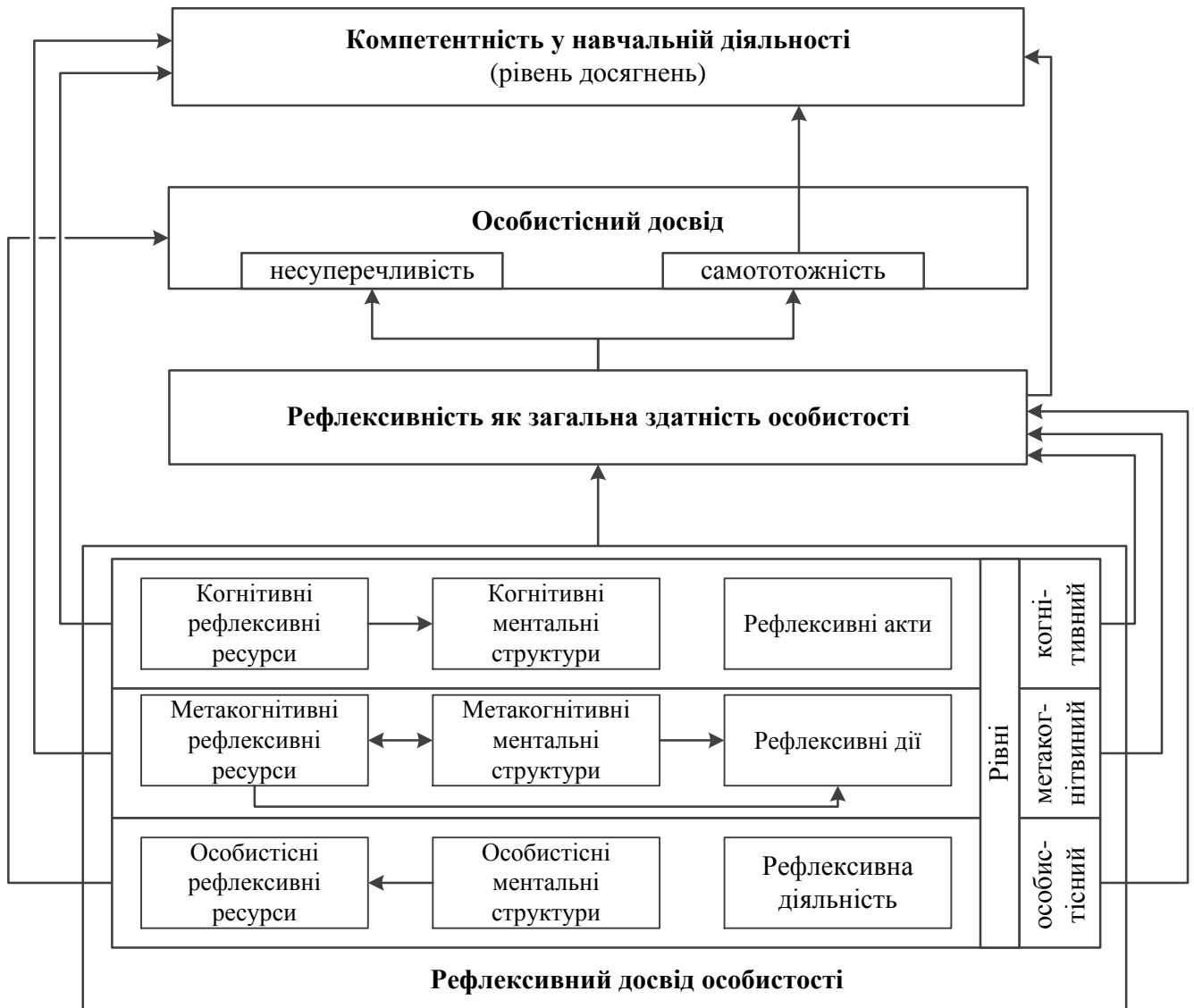

Рис. 3. Рефлексивна компетентність у системі рефлексивних феноменів особистості (за результатами емпіричного дослідження)

Підтверджено вплив рівня сформованості всього рефлексивного досвіду ($F_{\text{емп.}}=16,2$; $\alpha \geq 0,99$) та рефлексивної компетентності як окремої складової ($F_{\text{емп.}}=6,35$; $\alpha \geq 0,99$) на загальний рівень сформованості рефлексивності особистості, що визначено за показником рівня вираженості саморефлексії «Шкали оцінки вираженості й спрямованості рефлексії» (А. М. Грант, у модифікації А. В. Карпова). Властивості особистісного досвіду, які з'ясувалися через аналіз автонаративів (за Н. В. Чепелевою), найбільшою мірою детермінуються рівнем сформованості системи рефлексивного досвіду особистості. Особи, які мають високоорганізовану систему рефлексивного досвіду, виявляють високий рівень зрілості особистісного досвіду ($F_{\text{емп.}}=9,13$; $\alpha \geq 0,99$), а також діалогічності ($F_{\text{емп.}}=4,48$; $\alpha \geq 0,95$), самоцінності ($F_{\text{емп.}}=4,53$; $\alpha \geq 0,95$), самототожності ($F_{\text{емп.}}=7,33$; $\alpha \geq 0,99$) і несуперечливості ($F_{\text{емп.}}=4,34$; $\alpha \geq 0,95$) досвіду як динамічної системи, що розгортається з метою забезпечення вирішення актуальних проблем особистості. Рівень сформованості рефлексивної компетентності впливає здебільшого на рівень самототожності досвіду особистості ($F_{\text{емп.}}=3,24$; $\alpha \geq 0,95$) через активізацію елементів інформаційного компонента ($r=0,33$; $\alpha \geq 0,99$). Найсуттєвішу роль у забезпеченні адекватного відображення зовнішніх і внутрішніх аспектів проблеми здійснює система знань про рефлексію та форми рефлексивної активності ($r=0,33$; $\alpha \geq 0,99$) й метакогнітивна поінформованість суб'єкта стосовно власної рефлексивної активності ($r=0,26$; $\alpha \geq 0,95$).

Компетентність студентів у навчальній діяльності оцінювалась за показником рівня досягнень, який враховує якість знань та індивідуально-психологічні особистісні характеристики, зокрема: розвиненість розумових операцій, ступінь сформованості загально-навчальних та предметних умінь і навичок, досвід творчої діяльності, самостійність, дисциплінованість та ін. (за О. І. Власовою). Як свідчать дані, наведені в табл. 2, на рівень компетентності в навчальній діяльності студентів впливає рівень сформованості рефлексивної компетентності ($F_{\text{емп.}}=12,12$; $\alpha \geq 0,99$), рефлексивного досвіду ($F_{\text{емп.}}=13,25$; $\alpha \geq 0,99$) та рефлексивності як загальної здатності ($F_{\text{емп.}}=5,11$; $\alpha \geq 0,99$). Незначущий рівень впливу визначено за загальним показником зрілості особистісного досвіду.

Таблиця 2

Результати однофакторного дисперсійного аналізу за показником досягнень у навчальній діяльності

№	Рівень сформованості психічного утворення як внутрішній фактор	Емпіричне значення за критерієм Фішера	Рівень значущості
1	Зрілість особистісного досвіду	0,82	-
2	Самототожність особистісного досвіду	3,27	0,95
3	Рефлексивність як загальна здатність	5,11	0,99
4	Рефлексивний досвід	13,25	0,99
5	Рефлексивна компетентність	12,12	0,99
6	Система рефлексивних ресурсів	5,94	0,99
7	Процесуальні складові (форми рефлексивної активності)	4,49	0,95

З'ясувалося, що рефлексивна компетентність є важливим чинником організації

навчальної діяльності, спеціально організованої активності особистості, спрямованої на саморозвиток через освоєння знань та опанування предметних і пізнавальних дій ($F=12,12$; $\alpha \geq 0,99$). На оцінку досягнень у навчальній діяльності найбільшою мірою впливають рівень сформованості всієї системи знань суб'єкта про рефлексію та форми рефлексивної активності ($r=0,45$; $\alpha \geq 0,999$), знань про специфіку рефлексивної активності ($r=0,34$; $\alpha \geq 0,999$), про засоби регуляції та розвитку форм рефлексії ($r=0,39$; $\alpha \geq 0,999$), про підстави рефлексивної активності та переваги її застосування ($r=0,39$; $\alpha \geq 0,999$). Це підтверджує важливу роль інформаційного компонента рефлексивної компетентності в організації діяльності суб'єкта. Наявність знань, готових до відтворення, забезпечує підґрунтя для усвідомлення власної обізнаності з теми «Рефлексія», а метакогнітивне «знання про знання» (А. Браун) активізує сприятливе для роботи емоційне тло, впевненість у власній ефективності.

Серед інших компонентів рефлексивної компетентності впливовими є складові оцінно-мотиваційного та поведінкового компонентів, а саме: здібності до прогнозування власної активності ($r=0,37$; $\alpha \geq 0,999$) та рефлексивні стратегії розв'язання задач ($r=0,35$; $\alpha \geq 0,999$). Досягнення у навчальній діяльності більшою мірою залежать від рівня сформованості здібностей до планування активності ($r=0,27$; $\alpha \geq 0,99$) та визначення перспектив власного майбутнього ($r=0,41$; $\alpha \geq 0,999$). Серед когнітивних стратегій найбільший вплив на показник компетентності в навчальній діяльності має рівень сформованості стратегії глибокої обробки та критичного аналізу інформації, що базуються на раціональному ставленні до пошуку розв'язку задачі ($r=0,42$; $\alpha \geq 0,999$). Формування раціональних стратегій вирішення проблем сприяє більш економному використанню власних ресурсів, посиленню заходів гнучкого контролю в ситуаціях з високим рівнем невизначеності й емоційного напруження, формуванню установки на упорядкування своїх дій та перевірку висунутих припущень й отриманих результатів. Установка на раціональність дій дозволяє певною мірою контролювати імпульсивність, яка є стримувальним фактором не лише розвитку рефлексивної компетентності, а й організації інтелектуальної діяльності, оскільки блокує активність метакогнітивних процесів.

Отже, характер організації рефлексивного досвіду є важливою детермінантою функціонування рефлексивності як загальної здатності особистості, організації системи особистісного досвіду та компетентності в навчальній діяльності. Рівень розвитку рефлексивності визначає самототожність та несуперечливість організації особистісного досвіду, впливає на оцінку досягнень студентів у навчанні. Високий рівень самототожності особистісного досвіду є важливою внутрішньою умовою розвитку навчальної компетентності. Рефлексивна компетентність має статус метакомпетентності, оскільки рівень її сформованості суттєво впливає на оцінку академічних досягнень студентів, котра відображає ефективність опанування ними основ професійної діяльності.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретико-методологічне обґрунтування та емпіричне дослідження феномену рефлексивної компетентності особистості як

самостійного психічного утворення та складової рефлексивного досвіду, що дало підстави зробити такі висновки:

1. Компетентнісний підхід доповнює структурні, процесуально-динамічні, діяльнісні та генетичні підходи до дослідження особистості, фокусуючи увагу на результативних аспектах активності, що відповідає сучасним запитам практики. Основними положеннями компетентнісного підходу є те, що компетентність орієнтована на забезпечення конкретних вимог діяльності; є внутрішньою умовою організації активності суб'єкта, спрямованої на подолання проблемних ситуацій, котрі виникають у процесі виконання діяльності; її становлення та розвиток у процесі набуття досвіду забезпечують реалізацію певної здатності особистості через актуалізацію стану готовності. У внутрішньому плані процес розвитку компетентності виявляється в ускладненні її структури через інтегрування специфічних особистісних утворень, релевантних діяльності, у зовнішньому – в підвищенні показників адаптивності та результативності діяльності за рахунок створення оптимальних внутрішніх умов для реалізації суб'єктної активності. Функціонування компетентності забезпечує переведення потенційних можливостей особистості в реальні досягнення, інтеріоризацію продуктів діяльності в ментальні структури досвіду особистості.

Синтез методологічних положень та принципів діяльнісного, когнітивного, процесуально-динамічного та компетентнісного підходів (на рівні конкретно-наукової методології), системного, системно-організаційного підходів та синергетичної концепції самоорганізації системи (на рівні загальнонаукової методології), діалектичної теорії та постнекласичної парадигми (на рівні філософської методології) створив підстави для розгляду компетентності як інтегративного особистісного утворення, що формується та розвивається у процесі засвоєння індивідуального досвіду та забезпечує високу продуктивність діяльності через ефективне подолання проблемних ситуацій, що виникають у процесі її виконання.

2. Визначено теоретичні засади дослідження рефлексивної компетентності як такого рефлексивного феномену, що формується та розвивається в системі рефлексивного досвіду, забезпечуючи реалізацію рефлексивності як загальної здатності особистості та обумовлюючи рівень її компетентності в різних видах діяльності через усвідомлення та реорганізацію особистісного досвіду. Системотвірний чинник її організації визначається системною функцією, яку вона реалізує у складі досвіду, – управління процесами його функціонування та розвитку. Багаторівневий характер організації внутрішньої структури рефлексивної компетентності обумовлений інтегративними функціями (відображувальною, регулятивною, перетворювальною), які забезпечують інтегрування її як цілісного утворення в систему інших психічних явищ; багатокомпонентний склад – множинністю предметно-практичних функцій, які забезпечують зовнішню активність й ефективність у розв'язанні задач відповідної предметно-практичної діяльності.

Рефлексивна компетентність є системним особистісним утворенням, що поєднує специфічні інформаційні, операційні, ціннісно-мотиваційні та поведінкові

ментальні структури, релевантні рефлексивній активності, які забезпечують управління процесами функціонування та розвитку системи досвіду особистості, визначають високу продуктивність форм рефлексивної активності у процесі розумової і практичної її діяльності.

3. Розроблено модель структурно-функціональної організації рефлексивної компетентності, де враховано три рівні її функціонування. Кожен з рівнів забезпечує виконання відповідної інтегративної функції: когнітивний – відображувальної (відображення поточної інформації); метакогнітивний – регулятивної (регулювання та саморегулювання розумової активності); особистісний – перетворювальної (формування нових психічних утворень). Структура рефлексивної компетентності містить чотири компоненти, функціонування яких забезпечує реалізацію предметно-практичних функцій, а саме: інформаційний – адекватне розуміння проблемних ситуацій; інструментальний – забезпечення продуктивного виконання рефлексивних актів, дій, діяльності; оцінно-мотиваційний – контроль рівня виконання діяльності; поведінковий – забезпечення організації виконавчих форм діяльності в невизначених ситуаціях.

Ефективне функціонування рефлексивної компетентності забезпечується сформованістю всіх її елементів. Інформаційний компонент поєднує систему знань про рефлексію та форми рефлексивної активності, метакогнітивну поінформованість стосовно власної рефлексивної активності, модель «Я-рефлексуючого». Інструментальний компонент представлений системою когнітивних, метакогнітивних та особистісних рефлексивних умінь. Оцінно-мотиваційний компонент поєднує систему критеріїв оцінювання рефлексивної активності, здібності суб'єкта до прогнозування власної активності, життєві завдання на саморозвиток. Поведінковий компонент – рефлексивні стратегії розв'язання задач, рефлексивність як когнітивно-стильову властивість особистості та рефлексивний стиль вирішення внутрішніх суперечностей у проблемно-конфліктних ситуаціях.

На підставі моделі структурно-функціональної організації рефлексивної компетентності розроблено комплекс психодіагностичних методик дослідження складових рефлексивної компетентності, визначено основні діагностичні показники, що відображають характер сформованості кожного елемента системи. Усі розроблені й адаптовані психодіагностичні процедури і методики перевірено на надійність і валідність результатів, стандартизовано на юнацькій вибірці (шкала станайнів). Доведено важливість враховування рівня сформованості кожного компонента рефлексивної компетентності у визначенні її загального рівня організації.

4. За результатами емпіричного дослідження визначено дванадцять незалежних компонентів рефлексивної компетентності. Встановлено неоднорідний характер організації її компонентів, що свідчить про нерівномірність і гетерохронність розвитку елементів рефлексивної компетентності, про незавершеність процесу формування компетентності в юнацькому віці. Найбільш розширену структуру має інформаційний компонент системи, який поєднує систему знань суб'єкта про специфіку рефлексії, метакогнітивну обізнаність із теми «Рефлексія», уявлення про власні рефлексивні здібності та власний рефлексивний потенціал, модель «Я-рефлексуючого». Елементи інструментального компонента

взаємопов'язані зі складовими поведінкового компонента, що виявляється у взаємозалежності характеру формування й функціонування метакогнітивних умінь і рефлексивних стратегій розв'язання задач, особистісних рефлексивних умінь і конструктивних стильових властивостей особистості.

Виявлено, що саме елементи метакогнітивного рівня функціонування системи рефлексивної компетентності здійснюють інтегративну функцію, забезпечуючи мережу внутрішньорівневих і міжрівневих зв'язків між окремими елементами системи.

5. Досліджуючи динаміку функціонування рефлексивної компетентності, було встановлено, що в юнацькому віці організація інформаційного, інструментального та поведінкового компонентів відповідає ієрархічному принципу, однак, процеси їхнього структурного формування є незавершеними. Виявлено дисбаланс між процесами децентрації та центрації за рахунок переваги тенденцій до дискретного функціонування окремих складових. Найбільша дезінтеграція визначена в організації оцінно-мотиваційного компонента.

Розвиток рефлексивної компетентності як цілісної системи залежить від співвідношення стимулювальних та стримувальних внутрішніх факторів, а сталість її функціонування від стабілізуючих функцій, які нівелюють дисфункції. Функціонування елементів компетентності, які виконують стимулювальні функції (формування конструктивних програм активності, поширення інформаційного забезпечення, конструювання майбутнього та визначення перспектив власного розвитку, активізацію процесів прогнозування подій власної життєдіяльності), дозволяє знизити негативні наслідки низького рівня сформованості рефлексивності як когнітивно-стильової властивості, сприяє становленню рефлексивної компетентності як системного утворення. У процесі її функціонування формуються стійкі симптомокомплекси елементів, тобто, ті механізми саморегулювання внутрішньої активності особистості, які забезпечують реалізацію стабілізуючих функцій системи, нівелюючи дисфункції за рахунок оптимізації інших елементів.

Здатність системи рефлексивної компетентності до самоорганізації виявляється в різних формах функціонування цілісної системи, які відрізняються за характером співвідношення тенденцій до інтегрування та диференціювання. Так, визначено чотири типи організації рефлексивної компетентності: інтегрований (високий рівень інтеграції компонентів і водночас низький рівень сформованості всієї рефлексивної компетентності та її компонентів), дезорганізований (слабко виражені тенденції до інтегрування та диференціювання, низький рівень сформованості системи), диференційований (висока диференціація та високий рівень сформованості системи), збалансований (сильно виражені тенденції до диференціювання та інтегрування, високий рівень сформованості системи, однак низький рівень загальної організації системи як цілісності). Отже, здатність до самоорганізації формується поступово через встановлення тимчасового балансу між інтегративними та диференціальними тенденціями, який забезпечує оптимальні умови для підвищення рівня сформованості цілісної системи та окремих її компонентів, для перетворення внутрішньої структури системи через посилення міжкомпонентних і міжрівневих зв'язків та послаблення внутрішньоконструктивних й внутрішньорівневих відносин. Посилення інтегративних тенденцій порушує

рівновагу, знижує темпи зростання рівня сформованості складових, які знову підвищуються на тлі зростання міри диференційованості системи.

6. У процесі становлення рефлексивної компетентності як системи не відбувається суттєвих змін у ступені сформованості та рівні її організації. Серед чотирьох компонентів суттєво збільшується міра сформованості лише оцінно-мотиваційного компонента за рахунок підвищення розвитку прогностичних здібностей особистості. Виявлено тенденцію до зростання ефективності розв'язання рефлексивних задач на когнітивному рівні, а отже до вдосконалення здатності суб'єкта організовувати інтелектуальний контроль за перебігом розумової активності.

Основними напрямками трансформації внутрішньої структури рефлексивної компетентності є підвищення диференціації елементів інформаційного та поведінкового компонентів, посилення внутрішньокomпонентної інтеграції складових оцінно-мотиваційного компонента та формування стійких симптомокомплексів між інформаційними, інструментальними й поведінковими елементами системи.

З'ясовано, що у процесі становлення рефлексивної компетентності вирівнюється співвідношення стимулювальних і стримувальних внутрішніх факторів за рахунок зниження кількості елементів, що гальмують процеси становлення, та збільшення кількості тих складових, котрі ефективно функціонують, стимулюючи розвиток всієї системи. Стримувальним фактором становлення рефлексивної компетентності в ранньому юнацькому віці є несформована система знань суб'єкта про рефлексію, нерозвиненість поведінкових складових, схильність до прийняття імпульсивних рішень у невизначених ситуаціях, невідповідність домагань зовнішнім і внутрішнім вимогам. У зрілому юнацькому віці – схильність до відтермінування вирішення життєвих завдань на саморозвиток, низька готовність суб'єктів підвищувати обізнаність стосовно рефлексії та власних здібностей, імпульсивність у прийнятті рішень.

Стимулювальними внутрішніми факторами становлення рефлексивної компетентності в ранньому юнацькому віці є вдосконалення поведінкових складових особистісного потенціалу, поширення інструментального забезпечення та установка на швидке прийняття рішень у невизначених ситуаціях. У зрілому юнацькому віці розвитку рефлексивної компетентності сприяє підвищення складності поведінкових елементів, збільшення інформаційного та інструментального забезпечення рефлексивної активності (системи знань про рефлексію, когнітивних і метакогнітивних рефлексивних вмій), вдосконалення моделі «Я-рефлексуючого» (узгодженість «образів Я», підвищення рівня адекватності домагань та реалістичності самооцінок). Зміна складу симптомокомплексів елементів компетентності, які забезпечують стабільність її функціонування, свідчить про розвиток механізмів саморегулювання рефлексивної активності у процесі становлення рефлексивної компетентності як системного утворення.

7. У системі рефлексивного досвіду рівень сформованості рефлексивної компетентності, системи рефлексивних ресурсів і представленості форм рефлексивної активності є трьома незалежними факторами, які визначають характер

його організації на когнітивному, метакогнітивному та особистісному рівнях. Уточнено функції рефлексивної компетентності на різних рівнях функціонування, зокрема на: когнітивному – структурування досвіду та категоризація об'єктів аналізу; метакогнітивному – формування стану готовності суб'єкта до застосування різних форм рефлексивної активності через посилення установок на усвідомленість та осмисленість власних дій; особистісному – самоконтроль і саморегулювання внутрішньої активності через реалізацію активної позиції щодо усунення внутрішніх суперечностей, оптимізації діяльності, посилення самоефективності.

Лише на метакогнітивному рівні організації рефлексивного досвіду сформованість рефлексивної компетентності є значущим фактором мобілізації системи рефлексивних ресурсів та організації рефлексивної активності особистості. На когнітивному рівні особливості сформованості компетентності не впливають на функціонування інших складових досвіду, а на особистісному – здійснюють активувальний вплив лише на систему рефлексивних ресурсів.

Доведено, що рівень сформованості рефлексивної компетентності та специфіка організації рефлексивного досвіду є важливими детермінантами реалізації рефлексивності як загальної здатності особистості, організації системи особистісного досвіду та розвитку компетентності студентів у навчальній діяльності. Рівень сформованості рефлексивної компетентності суттєво впливає на самототожність особистісного досвіду, на рівень академічних досягнень студентів. Рефлексивна компетентність через активізацію сформованих стильових структур (рефлексивного когнітивного стилю та рефлексивного стилю вирішення внутрішніх суперечностей) забезпечує економне використання рефлексивних ресурсів у процесі подолання проблемних ситуацій та контролює рівень складності форм рефлексивної активності, що позитивно позначається на досягненнях особистості у діяльності. Розвиток інформаційного та оцінно-мотиваційного компонентів рефлексивної компетентності впливає на формування більш усвідомленого ставлення особистості до власного досвіду і процесу професійного навчання, що дає підстави визнати метакомпетентнісний статус рефлексивної компетентності.

Перспективами подальших досліджень можуть бути розробки щодо вивчення особливостей розвитку компетентності у складі рефлексивного досвіду в дорослому віці; визначення факторів, що впливають на ефективність її функціонування та темпи розвитку; аналізу рефлексивної компетентності у статусі метакомпетентності, що визначає рівень сформованості й характер організації професійної компетентності особистості.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Одноосібні монографії:

1. Савченко О. В. Рефлексивна компетентність: Методи та процедури діагностики : монографія / Олена Вячеславівна Савченко. – Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2016. – 263 с.
2. Савченко О. В. Рефлексивна компетентність особистості : монографія / Олена Вячеславівна Савченко. – Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2016. – 583 с.

Колективні монографії:

3. Савченко Е. В. Нарративний підхід в дослідванні індивідуального опыта на личностном уровне / Е. В. Савченко // Язык, речь, личность в зеркале психолінгвістики : монографія / Л. В. Засекіна, С. В. Засекін, А. Л. Лавріненко и др.; под ред. Л. В. Засекіной. – Луцк : Вэжа-Друк, 2014. – С. 94–125.

4. Савченко Е. В. Структура компетентности личности / Е. В. Савченко // Соціально-психологічні технології розвитку особистості : монографія / О. Є. Блинова, С. І. Бабатіна, Т. М. Білик, Н. О. Гусейнова та ін. / Відпов. ред. Блинова О. Є. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2014. – С. 25–51.

Статті у наукових фахових виданнях:

5. Савченко О. В. Модель факторів, що обумовлюють сприйняття ситуації / О. В. Савченко // Психологічні перспективи / Гол. ред. Л. Засекіна. – Луцк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2011. – Вип. 18. – С. 229–237.

6. Савченко О. В. Особливості сприйняття ситуацій міжособистісної взаємодії / О. В. Савченко // Психологічні перспективи / Гол. ред. Л. Засекіна. – Луцк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2012. – Вип. 20. – С. 212–223.

7. Савченко О. В. Особливості сприйняття ситуацій, що пов'язані з навчальною діяльністю студентів / О. В. Савченко // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / За ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Вип. 17. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2012. – С. 479–489.

8. Савченко О. В. Індивідуальний досвід на метакогнітивному рівні / О. В. Савченко // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Том XI: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості / Гол. ред. С. Д. Максименко. – Київ, 2014. – Вип. 11. – Ч. 2 – С. 302–311.

9. Савченко О. В. Когнітивний рівень аналізу рефлексивної компетентності особистості / О. В. Савченко // Науковий Вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки : зб. наук. праць / За ред. О. Є. Блинової та ін. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2014. – Вип. 1. – Том 1. – С. 85–91.

10. Савченко О. В. Внутрішня структура оцінно-мотиваційного компонента рефлексивної компетентності / О. В. Савченко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія» / Ред. кол. : І. Д. Пасічник, Р. В. Каламаж, Л. В. Засекіна та ін. – Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2015. – Вип. 2. – С. 110–123.

11. Савченко О. В. Внутрішня структура поведінкового компонента рефлексивної компетентності особистості / О. В. Савченко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка Серія : Психологічні науки : зб. наук. праць / Гол. ред. М. О. Носко. – Чернігів : ЧНПУ, 2015. – Вип. 128. – С. 234–239.

12. Савченко О. В. Інструментальний компонент рефлексивної компетентності особистості / О. В. Савченко // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Том IX: Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія / Гол. ред. С. Д. Максименко. – Київ–Ніжин : ПП Лисенко М. М., 2015. – Вип. 7. – С. 302–311.
13. Савченко О. В. Інструментальне забезпечення реалізації рефлексивності як загальної здібності особистості / О. В. Савченко // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Том VI: Психологія обдарованості / Гол. ред. С. Д. Максименко. – Київ–Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – Вип. 11. – С. 234–244.
14. Савченко О. В. Основні положення компетентнісного підходу в психології / О. В. Савченко // Науковий Вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки : зб. наук. праць / За ред. О. Є. Блинової та ін. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. – Вип. 2. – Том 1. – С. 90–95.
15. Савченко О. В. Особистісний досвід як основа розвитку духовності / О. В. Савченко // Збірник наукових праць : філософія, соціологія, психологія / Ред. кол. : Л. Д. Заграй, О. А. Ліщинська, В. К. Ларіонова, Р. А. Арцишевський та ін. – Івано-Франківськ : Вид-во ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2015. – Вип. 20. – Ч. 2. – С. 156–163.
16. Савченко О. В. Особливості функціонування системи рефлексивного досвіду на когнітивному рівні організації / О. В. Савченко // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць / За ред. Н. Є. Завацької. – Северодонецьк : Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, 2015. – № 3 (38). – Том 2. – С. 278–288.
17. Савченко О. В. Оцінно-мотиваційний компонент рефлексивної компетентності особистості / О. В. Савченко // Психологія особистості : науковий теоретико-методологічний і прикладний журнал / За ред. З. С. Карпенко. – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2015. – № 1 (6). – С. 202–214.
18. Савченко О. В. Система знань про рефлексію як елемент рефлексивної компетентності особистості / О. В. Савченко // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць / За ред. Н. Є. Завацької. – Северодонецьк : Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, 2015. – № 3 (38). – Том 1. – С. 356–366.
19. Савченко О. В. Форми функціонування рефлексивної компетентності як системи, здатної до самоорганізації / О. В. Савченко // Науковий Вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки : зб. наук. праць / За ред. О. Є. Блинової та ін. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. – Вип. 3. – С. 63–69.
20. Савченко О. В. Поведінковий компонент рефлексивної компетентності особистості / О. В. Савченко // Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. – № 3 (48). – С. 82–92.
21. Савченко О. В. Рефлексивна компетентність як важливий фактор організації системи рефлексивного досвіду на особистісному рівні / О. В. Савченко

// Науковий Вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки : зб. наук. праць / За ред. О. Є. Блинової та ін. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. – Вип. 1. – С. 98–105.

22. Савченко О. В. Трансформація структури рефлексивної компетентності особистості в юнацькому віці / О. В. Савченко // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Том VI: Психологія обдарованості / Гол. ред. С. Д. Максименко. – Київ–Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2016. – Вип. 12. – С. 187–200.

Статті у наукових фахових виданнях, які входять до міжнародних наукометричних баз даних:

23. Савченко О. В. Когнітивні ресурси як важлива складова індивідуального досвіду на когнітивному рівні / О. В. Савченко // Психологічні перспективи / Гол. ред. Л. Засекіна. – Луцьк : Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2014. – Вип. 24. – С. 283–296.

24. Савченко О. В. Компетентність особистості на когнітивному рівні / О. В. Савченко // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / За ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Вип. 25. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2014. – С. 413–427.

25. Савченко О. В. Інформаційний компонент рефлексивної компетентності особистості [Електронний ресурс] / О. В. Савченко // Технології розвитку інтелекту : електрон. наук. фахове вид. / Лабораторія сучасних інформаційних технологій навчання Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – 2015. – Том 1. – № 11. – Режим доступу: http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/issue/view/16.

26. Савченко О. В. Особливості функціонування рефлексивної компетентності як цілісної системи / О. В. Савченко // Психологічні перспективи / Гол. ред. Л. Засекіна. – Луцьк : Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2016. – Вип. 27. – С. 222–236.

27. Савченко О. В. Рефлексивна компетентність – важливий фактор організації системи рефлексивного досвіду на метакогнітивному рівні [Електронний ресурс] / О. В. Савченко // Технології розвитку інтелекту : електрон. наук. фахове вид. / Лабораторія сучасних інформаційних технологій навчання Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – 2016. – Том 2, № 1 (12). – Режим доступу: http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/220.

28. Savchenko O. V. The formation level of the components of the reflective experience as a factor of the students` educational success / O. V. Savchenko // Психологічні перспективи / Гол. ред. Л. Засекіна. – Луцьк : Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. 2016. – Вип. 28. – С. 269–282.

Статті у міжнародних та іноземних виданнях:

29. Савченко О. Наративний аналіз як засіб дослідження досвіду на особистісному рівні / Олена Савченко // East European Journal of Psycholinguistics. – Lutsk : Lesya Ukrainka Eastern European National University, 2014. – Vol. 1, № 2. – P. 94–102.

30. Савченко Е. В. Диагностика рефлексивных умений на метакогнитивном уровне рефлексивной компетентности / Е. В. Савченко // Вестник Пермского университета. Философия. Психология. Социология / Гл. ред. А. Ю. Внутских. – 2015. – Вып. 3 (23). – С. 97–108.

31. Савченко Е. В. Методика диагностики рефлексивных умений на личностном уровне рефлексивной компетентности [Электронный ресурс] / Е. В. Савченко // Пензенский психологический вестник : электронный научный журнал / Гл. ред. В. В. Константинов. – 2015. – Вып. 2 (5). – С. 14–39. – Режим доступа: <http://www.psychology-news.ru/2015/2-2>.

32. Савченко Е. В. Модель рефлексивной компетентности личности / Е. В. Савченко // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. – 2015. – III (25). Issue 49. – P. 97–100.

33. Савченко О. Структура семантичного простору, що відображає уявлення суб'єкта про власну рефлексивну активність / Олена Савченко // East European Journal of Psycholinguistics. – Lutsk: Lesya Ukrainka Eastern European National University, 2015. – Vol. 2, № 1. – P. 114–123.

34. Савченко О. В. Структурно-функціональна модель рефлексивного досвіду особистості / О. В. Савченко // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. – 2016. – IV (42). Issue 87. – P. 75–79.

Статті в інших наукових виданнях:

35. Савченко О. В. Аналіз когнітивних структур, що обумовлюють сприйняття та оцінку різних ситуацій / О. В. Савченко // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Тематичний випуск «Актуальні проблеми когнітивної психології» / Ред. кол. : І. Д. Пасічник, Р. В. Каламаж, Л. В. Засекіна та ін. – Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2012. – Вип. 20. – С. 244–253.

36. Савченко Е. В. Диагностика рефлексивных умений как ресурсов, необходимых для разрешения проблемно-конфликтных ситуаций / Е. В. Савченко // Психологическая безопасность личности в экстремальных условиях и кризисных ситуациях жизнедеятельности : сб. науч. статей V Междун. научно-практич. конференции / Под. ред. Р. В. Кадырова. – Владивосток : Мор. гос. ун-т, 2015. – С. 529–538.

37. Савченко О. В. Основные направления исследования компетентности личности / О. В. Савченко // Актуальні проблеми практичної психології : зб. наук. праць / Ред. кол. : І. В. Шапошникова, Н. І. Тавровецька та ін. – Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2014. – С. 204–214.

38. Савченко О. В. Рефлексія: форми, механізми, властивості / О. В. Савченко // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: Педагогіка і психологія : зб. статей / Ред. кол. : С. Д. Максименко, Т. С. Яценко, В. Ф. Венда, Н. Ф. Каліна та ін. – Ялта : РВВ КГУ, 2014. – Вип. 45. – Ч. 4. – С. 360–368.

39. Савченко О. В. Стиль розв'язання проблемно-конфліктної ситуації як аспект аналізу життєвого шляху особистості / О. В. Савченко // Вісник Одеського національного університету. Серія : Психологія / Ред. Т. П. Вісковатова. – Одеса : Астропринт, 2015. – Том 20. – Вип. 2 (36). – Ч. 1. – С. 142–152.

Тези наукових доповідей:

40. Савченко Е. В. Эмоции как форма регуляции мыслительной активности субъекта / Е. В. Савченко // Діяльнісно-поведінкові фактори життєздатності людини : матеріали Всеукр. науково-практич. конференції (28–29 листопада 2014 р., Харків). – Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2014. – С. 104–106.

41. Савченко О. В. Основні підходи дослідження рефлексивного досвіду на різних рівнях його організації / О. В. Савченко // Психолінгвістика в сучасному світі – 2014 : тези ІХ Міжнар. науково-практич. конференції (23–24 жовтня 2014 р., Переяслав-Хмельницький) / Відп. ред. Л. О. Калмикова; ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький : «Вид-во КСВ», 2014. – С. 44.

42. Савченко О. В. Проблема визначення поняття «компетентність» / О. В. Савченко // Особистість і суспільство: методологія та практика сучасної психології : матеріали І Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (13 травня 2014 р.) = Abstract I International Scientific & Practical Internet Conference (May 13, 2014) / За заг. ред. Л. В. Засекіної, А. В. Кульчицької. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – С. 121–124.

43. Савченко О. В. Базові характеристики наративної структури / О. В. Савченко // Психолінгвістика в сучасному світі – 2015 : тези Х Міжнар. науково-практич. конференції (22–23 жовтня 2015 р., Переяслав-Хмельницький) / Відп. ред. Л. О. Калмикова; ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький : ФОП Лукашевич О. М., 2015. – С. 100–101.

44. Савченко О. В. Інструментальний компонент рефлексивної компетентності особистості / О. В. Савченко // Особистість в кризових життєвих обставинах: історія та сучасність : матеріали науково-практичної конференції (15 жовтня 2015 р., Київ). – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2015. – С. 38.

45. Савченко О. В. Когнітивні та метакогнітивні стратегії розв'язання проблемних питань / О. В. Савченко // Особистість і суспільство: методологія та практика сучасної психології : матеріали ІІ Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (18 травня 2015 р.) = Abstract II International Scientific & Practical Internet Conference (May 18, 2015) / За ред. Л. В. Засекіної, А. В. Кульчицької. – Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2015. – С. 128–131.

46. Савченко О. В. Рефлексивний потенціал особистості / О. В. Савченко // Особистість і суспільство: методологія та практика сучасної психології : матеріали ІІІ Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (12 травня 2016 р.) = Abstract III International Scientific & Practical Internet Conference (May 12, 2016) / За ред. Л. В. Засекіної, А. В. Кульчицької. – Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2016. – С. 130–133.

АНОТАЦІЯ

Савченко О. В. Психологія рефлексивної компетентності особистості. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, МОН України. – Київ, 2016.

Здійснено аналіз структурної організації, функціонування та становлення рефлексивної компетентності як самостійного феномену і складової системи досвіду особистості. Розроблено та емпірично верифіковано модель структурно-функціональної організації рефлексивної компетентності особистості як інтегративного утворення, що відповідає принципам багаторівневої (когнітивний, метакогнітивний, особистісний рівні) та багатокомпонентної (інформаційний, інструментальний, оцінно-мотиваційний і поведінковий компоненти) організації, забезпечує реалізацію системних, інтегративних і предметно-практичних функцій.

Визначено місце рефлексивної компетентності у системі рефлексивного досвіду особистості. З'ясовано її вплив на реалізацію рефлексивності як загальної здатності, на властивості особистісного досвіду та компетентність у навчальній діяльності. Встановлено, що рефлексивна компетентність забезпечує економне використання ресурсів і контролює рівень складності форм рефлексивної активності у процесі вирішення об'єктивних та суб'єктивних суперечностей у проблемних ситуаціях. Доведено, що рефлексивна компетентність має статус метакомпетентності, оскільки рівень її сформованості визначає рівень досягнень особистості у навчальній діяльності.

Ключові слова: компетентність, компетентнісний підхід, рефлексія, рефлексивність, рефлексивна компетентність, рефлексивний потенціал, рефлексивна активність, рефлексивний досвід, особистісний досвід.

АННОТАЦІЯ

Савченко Е. В. Психология рефлексивной компетентности личности. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора психологических наук по специальности 19.00.01 – общая психология, история психологии. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, МОН Украины. – Киев, 2016.

Осуществлен анализ структурной организации, функционирования и формирования рефлексивной компетентности как самостоятельного феномена и компонента системы опыта личности. Разработана и эмпирически верифицирована модель структурно-функциональной организации рефлексивной компетентности личности как интегративного образования, которое отвечает принципам многоуровневой (когнитивный, метакогнитивный, личностный уровни) и многокомпонентной (информационный, инструментальный, оценочно-мотивационный и поведенческий компоненты) организации, обеспечивает реализацию системных, интегративных и предметно-практических функций.

Определено место рефлексивной компетентности в системе рефлексивного опыта личности. Установлено ее влияние на уровень выраженности рефлексивности как общей способности личности, на свойства личностного опыта и компетентность в учебной деятельности. Определено, что рефлексивная компетентность обеспечивает экономное использование ресурсов и контролирует уровень сложности форм рефлексивной активности в процессе разрешения объективных и субъективных противоречий в проблемных ситуациях. Доказано, что рефлексивная компетентность имеет статус метакомпетентности, поскольку уровень ее

сформированности определяет уровень достижений личности в учебной деятельности.

Ключевые слова: компетентность, компетентностный подход, рефлексия, рефлексивность, рефлексивная компетентность, рефлексивный потенциал, рефлексивная активность, рефлексивный опыт, личностный опыт.

ANNOTATION

Savchenko E.V. Psychology of the personality`s reflective competence. – On the manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of psychological sciences, specialty 19.00.01 – General psychology, History of psychology. – Taras Shevchenko National University of Kyiv of the MES of Ukraine. – Kyiv, 2016.

In the thesis the author investigates the reflective competence as an integrative, systemic personal formation that integrates informational, operational, value-motivational and behavioral mental structures that are specific and relevant for the reflective activity and their functioning coordinates the components of reflective experience and provides a high level of productivity of different species activities. The purpose of this thesis is to analyze the structural organization, functioning and formation of the reflective competence as an independent phenomenon and the component of the personality`s experience.

The main principles of the competence approach were identified. These are: a) a competence is focused on the providing specific requirements of activity; b) it`s the inner condition of the organization of the subject's activity directed to overcome the problem situations; c) it develops in the process of gaining the person`s experience; d) it ensures the implementation of a specific individual ability through actualization of the state of readiness; e) in inner plan the process of the competence development is the process of increasing complexity of its structure through the integrating of the personality`s specific structures which are relevant to the activities; f) in external plan – the improving process of the effectiveness and adaptiveness by creating the optimal internal conditions to implement the subject`s activity; g) its functioning provides the transfer of the personality`s potential possibilities in real achievements and interiorization of the activities` products in mental structures of the person`s experience.

The thesis defines the theoretical bases of research of the reflective competence as such reflective phenomenon that is formed and developed in the system of the reflective experience, ensuring implementation of the reflectivity as the personality`s general ability and determining the level of competence in different activities through the awareness and restructuring individual experience. The reflective experience`s functioning ensures the reflectivity`s effective realization, allows personality to stand in different positions in relation to the events of his own life, his own inner world (observer, controller or designer, etc.). The reflective competence ensures the personality`s readiness to analyse, regulate and transform the course of mental activity.

The author has constructed the structural-functional model of the personality`s reflective competence, which composite elements supply the realization of the systemic, object-practical and integrative functions. In the composition of the reflective experience the reflective competence performs the function of the directing by processes of the

system's functioning and development in the conditions of the subject's interaction with the objects. It's a systemic function. The integrative functions provide coordination of the competence with other personal formations in holistic system. The author identified following functions: a) a reflection (the analysis of operational information through the formation of adequate representations of problems, realizing information processing, implementing the current monitoring mental activity, organizing techniques of mental activity to certain landmarks); b) regulation (the ordering current activity through correcting the ideas of actual and potential possibilities, controlling resources, making predictions for the future, maintaining motivation and activity on the high level); c) transformation (the formation and consolidation of new mental structures through rethinking of actual situations, reinterpretation of the personality's experience and refinement of "self-concept", the definition of claims, designing new means of overcoming the problem situations). Also there were singled out the object-practical functions, such as: a) adequate understanding problem situations; b) providing productive way to perform reflective acts, actions, activities; c) monitoring the level of implementation of activities; d) ensuring organization of the executive activities in uncertain situations.

The structural-functional model of the personality's reflective competence responds to the principles of multilevel (cognitive, metacognitive, personal levels) and multicomponent (informational, instrumental, value-motivational and behavioral components) organization. The informational component unifies the system of knowledge about the different forms of reflection and reflective activity, the subject's metacognitive awareness about his own reflective activity and the «self-reflecting» model. The instrumental component includes in its composition the systems of cognitive, metacognitive and personal reflective skills. The value-motivational component integrates the system of evaluation criteria of the reflective activity, the system of the subject's abilities to predict his own activity, the system of the life tasks for self-development. The behavioral component combines the reflective strategies, the reflectiveness as the personality's cognitive style and the reflective style of solution of the objective and subjective contradictions in the problem-conflict situations.

Based on the studies at youthful age, at the stage of formation of the reflective competence as an integrative system, the informational component has the most extended structure, elements of the instrumental and the behavioral components are interconnected. The increasing numbers of the stimulating and stabilizing features, that nullify the negative impact of the constraining factors, intensifies the efficiency of the reflective competence. The stimulating factors (the formation of the activity's program, the organization of the informational supplying, the modeling of the future and the definition of the developmental prospects, the prediction of own life's events) can reduce the negative effects of underdeveloped of the reflectiveness as a cognitive style. The stable symptom complexes of the reflective competence's elements provide the stability of the system's functioning, nullify dysfunctional disorders of some elements due to optimization of functioning of other.

The main directions of the transformation of internal structure of the reflective competence are the increasing differentiation of the informational and behavioral components, the strengthening integration of elements of the value-motivational component and the formation the stable symptom complexes between informational,

instrumental and behavioral elements of the system.

The author has identified the place of the reflective competence in system of the personality's reflective experience, has revealed its effect on the development level of the reflexivity, the general ability of the person to observe, analyze and manage the internal processes of his life. It was found that the reflective competence as part of the experience provides an economical using of resources in the process of resolution of objective and subjective contradictions and controls the difficulty level of the reflective activity's forms.

The author has proved that the reflective competence has a status of the metacompetence, as its development level has a positive effect on the students' educational success, contributes to the development of personality's conscious attitudes to his own experience.

Key words: competence, competence approach, reflection, reflexivity, reflective competence, reflective potential, reflective activity, reflective experience, personality's experience.